॥ अथसटीकश्रीविष्णुसहस्रनामप्रारंभः ॥

श्रीहयग्रीवायनमः ॥ ॥ शुक्लांबरधरं विष्णुंशशिवर्णंचतुर्भुजं ॥ प्रसन्नवदनं ध्यायेत्सर्वविघ्नोपशांतये ॥ १ ॥ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमं ॥ देवींसरस्वतीं चैव ततोजयमुदीरयेत् ॥ २ ॥ व्यासंवसिष्ठनप्तारं शक्तेःपौत्रमकल्मषं ॥ पराशरात्मजंवंदे शुकतातंतपोनिधिम् ॥ ३ ॥ व्यासायविष्णुरूपाय व्यासरूपायविष्णवे ॥ नमोवैब्रह्मनिधये वासिष्ठायनमोनमः ॥ ४ ॥ अचतुर्वदनोब्रह्मा द्विबाहुरपरोहरिः ॥ अफाललोचनः शंभुर्भगवान् बादरायणिः ॥ ५ ॥ अस्मद्गुरुभ्योनमः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥स्वयंप्रकाशतीर्थाधिलब्धवेदांतितत्पदः महादेवोथव्याचष्टे विष्णोर्नामसहस्रकं ॥ १ ॥ आचार्यायद्यपिव्याख्यांचक्रुर्नामसहस्रके
कायवाक्स्वांतसंशुद्ध्यैपुनःकुर्वेतथाप्यहं ॥ २ ॥ मेरौचपरमाणौचपदार्थत्वंयथासमं व्याख्यातृत्वंतथाश्रीमदाचार्येषुचमय्यपि ॥ ३ ॥ क्वभारतंक्वतद्व्याख्या
काहंकिंतुगुरोःकृपा मूकंकरोतिवाचालंपंगुंलंघयतेगिरिं ॥ ४ ॥ स्त्रीशूद्रद्विजबंधूनांत्रयीनश्रुतिगोचरा इतिभारतमाख्यानंकृपयामुनिनाकृतं ॥ ५ ॥ इ
त्युक्त्यासर्ववर्णानांश्रोतव्योयंस्तवोभवेत् तदर्थश्वततोव्याख्याममसर्वोपकारिणी ॥ ६ ॥ भाष्यबोधासमर्थानांजनानांहितकार्ययं नोपेक्ष्यःकिंतुसत्कार्यो
ग्रंथोपिलघुनाकृतः ॥ ७ ॥ खलैस्तुखलताकार्यानहानिस्तावतास्तिमे कस्तूरीपामरैस्त्यक्तास्वंमहत्त्वंकिमुझ्झति ॥ ८ ॥ अनेकविधधर्माणांश्रवणेपिन
तृप्तिभाक् युधिष्ठिरःशांतनवंयत्पप्रच्छात्मतुष्टये ॥ ९ ॥ यच्चभीष्मःपरोभक्तस्तत्रप्रत्युत्तरंददौ तत्सर्वंसौतिराचष्टेशौनकादीनृषीन्प्रति ॥ १० ॥ वै-
शंपायनइत्यादि अत्रवैशंपायनोजनमेजयमुवाचेतिप्रकरणाल्लभ्यते जनमेजयस्यैववैशंपायनंप्रतिप्रष्टृत्वावगमात् एतेनोवाचेतिसामान्यशब्दस्यलक्षण
याजनमेजयोद्देश्यकवाक्योच्चारणरूपविशेषपरत्वंनतुजनमेजयमित्यस्याध्याहारः स्थितस्यैवपदस्यवृत्त्यंतरमात्रकल्पनेलाघवात् वृत्त्यंतरस्यपदांतर
स्यचकल्पनेगौरवादितिकेनचिदुक्तंपरास्तं किंच नसामान्यशब्दस्यविशेषपरत्वमात्रेलक्षणाकिंतुविशेषरूपेणबोधकत्वे यथाहुः शक्याद्न्येनरूपेणज्ञाने-
भवतिलक्षणेति शक्यात्शक्यतावच्छेदकरूपात् शक्यतावच्छेदकातिरिक्तरूपेणबोधेलक्षणेतिनिष्कर्षः नहिघटमानयेत्यत्रघटपदस्यघटत्वरूपेणैवपी-
तघटादिपरत्वेलक्षणाकिंतुपीतघटत्वादिरूपेणबोधकत्वे इत्यादिक्षुण्णमेवेत्यलमप्रस्तुतप्रसंगेन अत्र शंपांशतन्द्दामाकुरयनंपतनंततः विगतंशब्दतोय-
स्मात्तद्वैशंपायनः स्मृतइतिपौराणिकनिर्वचनवतावैशंपायनशब्देनमुनेर्महाप्रभावत्वावगमात् जनंदुष्टमेजयतिकंपयतिइतिव्युत्पत्त्यनुसृतेर्दुष्टनिग्राहक
त्वादिमहाप्रभावत्वस्यजनमेजयेप्यवगमाच्चप्रष्टृप्रत्युत्तरदातृत्वयोग्यतासूच्यते ततःतस्याः शब्दतोहुंकारादितः आर्द्रादिवृद्धिस्तुस्वार्थिकाणप्रत्ययांतत्वात्

श्रुत्वेति अशेषेण सामस्त्येन उपलक्षितान् समस्तानिति यावत् धर्मान्स्वर्गादिफलकानिकर्माणि पावनानिप्रायश्चित्तरूपाणि पापक्षयकराणिच्च सर्वशः सर्व प्रकारैः श्रुत्वाऽप्यपरितृप्यन् युधिष्ठिरःयुधिसंग्रामेस्थिर इतिव्युत्पत्त्यास्वकार्ये स्थिरोनतुचंचल इत्यवगमेनतंप्रत्युत्तरदानमतियोग्यमिति सूच्यते संज्ञात्वाच्चस सम्याअलुक् गविय्युधिभ्यांस्थिरइतिषत्वं शांतनवंशंतनोःपुत्रंभीष्मं अनेनतत्रतत्रप्रसिद्धः पितृभक्त्यतिशयः सूच्यते पुनरेवपूर्वश्रुतधर्माद्यपेक्षयाविशि ष्टमेव पुनरप्रथमेभेदे इत्यमरकोशे भेदशब्दस्यविशेषपरतयैवव्याख्यातृभिर्व्याख्यातत्वात् अभिसंमुखं अनेनशिष्यरीतिःसूच्यते अभाषतपृष्टवान् ॥१ ॥ युधिष्ठिरउवाचेतिपुनरुक्तिस्तुपुराणेतिहासरीतिमनुसृत्यउवाचेत्यस्यैवंपृष्टवानित्यर्थः किमेकमित्यादि अत्रषट्प्रश्नाः लोकेलोकनहेतुभूतसमस्तविद्या

वैशंपायनउवाच श्रुत्वाधर्मानशेषेणपावनानिचसर्वशः ॥ युधिष्ठिरःशांतनवंपुनरेवाभ्यभाषत ॥ १ ॥
युधिष्ठिरउवाच किमेकंदैवतंलोके किंवाप्येकंपरायणं ॥ कंस्तुवंतःकमर्चंतःप्राप्नुयुर्मानवाःशुभं ॥ २॥

स्थाने एकंमुख्यं एके मुख्यान्यकेवलाइत्यमरः दैवतंउपास्यंकिं मुख्यत्वंचसर्वाराध्यत्वसुखाराध्यत्वविशिष्टफलदातृत्वादिभिः द्वितीयप्रश्नमाह किंवेति वा- शब्दः प्रश्नसमुच्चये परायणंईयतेप्राप्यतेइत्ययनं बाहुलकात्कर्मणिल्युट् परमुत्कृष्टंप्राप्यंएकंमुख्यंकिं ऐहिकफलाद्धि आमुष्मिकफलंबह्वानंदत्वबहुल- कालस्थायित्वादिनापरं तत्रापिमुख्यत्वंस्वप्रकाशनित्यानंदरूपत्वेन तृतीयचतुर्थप्रश्नावाह कंस्तुवंतइति मानवाइत्यधिकार्युपलक्षणं मनुष्याधिकारंहि शास्त्रमितिमानवाइत्युक्तं कस्यस्तुत्याहेतुभूतयाऽधिकारिणःशुभमैहिकमामुष्मिकंचप्राप्नुयुः एवंकस्यार्चनेनहेतुभूतेनेतिचतुर्थःप्रश्नः स्तुवंतःअर्चंत इत्युभयत्रापिलक्षणहेत्वोः क्रियायाइति सूत्रोक्तहेतुत्वबोधकस्यशतृप्रत्ययस्यदर्शनात ॥ २ ॥

पंचमप्रश्नमाह कोधर्मइतिस्पष्टोर्थः परमत्वंहिंसारहितत्वमुमुक्षुस्वकिंचनसेव्यत्वादिना षष्ठप्रश्नमाह किंजपन्निति किंजपन् जपपरिपाटीशाल्यनुसंधेयशब्दप्रतिपा-
द्यताहशगुणाश्रयतयानुसंदधानः जंतुःजीवोधिकारी जंतुशब्देनजीवमात्रवाचिनानयज्ञादाविव धनवतोबलवतोविद्यावतएवाधिकारोऽपित्वनाहशस्यापि
जपेसइतिसूच्यते अत्रापिशतृप्रत्ययोहेतौ किंसंबंधिगुणप्रतिपादकशब्दानुसंधानरूपजपेनहेतुभूतेन जन्मसंसारबंधनात् जन्मपदंमृत्योरप्युपलक्ष-
कं यद्वासंसरतिपुनरुत्पद्यतेऽनेन जातस्यहिध्रुवोमृत्युर्ध्रुवंजन्ममृतस्यचेत्युक्तरीत्यासंसारोमृत्युः अस्मिन्पक्षेनबंधनपदस्यपौनरुक्त्यशंकापिजन्ममृ
त्यूएवबंधनमात्मनःसच्चिदानंदताविरोधि ततोमुच्यतेमुक्तिंप्राप्नोतीतियावत् जन्मपदस्यमृत्यूपलक्षकत्वेतुजन्ममृत्यूएवसंसारस्तस्यहेयत्वार्थेबंधनरूप-

कोधर्मः सर्वधर्माणांभवतःपरमोमतः ॥ किंजपन्मुच्यतेजंतुर्जन्मसंसारबंधनात् ॥ ३ ॥
भीष्मउवाच जगत्प्रभुंदेवदेवमनंतंपुरुषोत्तमं ॥ स्तुवन्नामसहस्रेणपुरुषःसततोत्थितः ॥ ४ ॥

त्वमुक्तमितिबोद्धव्यं ॥ ३ ॥ भीष्मउवाचेति अत्रविदित्वाभक्तियोगंतुभीष्मस्यपुरुषर्षभः सहसोत्थायसंहृष्टोयानमेवान्वपद्यतेतिराजधर्मोक्तः श्रीकृष्णा
कर्षणपर्यंतक्षमत्वशालीभक्तियोगोभीष्मपदेनसूच्यते जगत्प्रभुमिति यद्यपिप्रश्नक्रमेणोत्तरमुचितंतथापिउपस्थितत्वात्षष्ठप्रश्नस्यैवादावुत्तरमुच्यते ज-
गतांसर्वेषांप्रभुमीश्वरं देवानांलोकोत्तरतत्त्क्रीडाशालिनामिंद्रादीनामपिदेवंपूज्यं यद्वादिवुधातोःस्तुत्यर्थाद्देवशब्दोसत्तेदीव्यंतिस्तुवंतीतिदेवास्तेषांदेवं-
स्तोतारं वंदितोहिसवंदेतमानितोमानयीतचेतिराजधर्मोक्तेः येयथामांप्रपद्यंतेतांस्तथैवभजाम्यहमितिभगवद्गीतोक्तेश्च अनंतंनाशरहितं पुरुषोत्तमंपूरयतिभ ॥ २ ॥
क्तानांकामान्सीदतिअवसादयतिचभक्तविरोधिनइतिपुरुषः पूरणात्सदनाच्चैवततोसौपुरुषोमतइत्युद्योगपर्वणिसंजयोक्तेः सचासावुत्तमश्चतं यस्मात्क्षरम

मिलः स्तेनः सुरापोमित्रध्रुक् ब्रह्महागुरुतल्पगः स्त्रीराजपितृगोहंतायेचपातकिनोपरे सर्वेषामप्यघवतामिदमेवसुनिष्कृतं नामव्याहरणंविष्णोर्यतस्तद्विष
यामतिः विष्णुधर्मे चक्रायुधस्यनामानिसदासर्वत्रकीर्त्तयेत् नाशौचंकीर्त्तनेतस्यसपवित्रकरोयतः स्कांदे नदेशकालावस्थात्मशुद्ध्यादिकमपेक्षते किंतुस्वतंत्र-
मेवैतन्नामकामितकामदं नदेशनियमस्तस्मिन्नकालनियमस्तथा नोच्छिष्टादौनिषेधश्चश्रीहरेर्नाम्निलुब्धक विष्णुधर्मोत्तरे नामानिसर्वाणिजनार्दन-
स्यकालश्चसर्वः पुरुषप्रवीरः तस्मात्सदासर्वगतस्यनामग्राह्यंयथेष्टंवरदस्यराजन् श्रीभागवतेप्रथमस्कंधे तद्वाग्विसर्गोजनताघविप्लवोयस्मिन्प्रतिश्लोक
मबद्धवत्यपि नामान्यनंतस्ययशोंकितानियच्छृण्वंतिगायंतिगृणंतिसाधवः अन्यान्यपिनाममाहात्म्यप्रतिपादकानिवाक्यानिसहस्रशः संतितत्रकानिचिल्लि
ख्यंते ब्रह्मपुराणे अनन्यचित्तः शुद्धोवायः सदाकीर्त्तयेद्धरिं सोपिदोषक्षयान्मुक्तिंलभेच्चेदिपतिर्यथा पद्मपुराणे संसारसर्पसंदष्टनष्टचेष्टैकभे-

तमेवचार्चयन्नित्यंभक्त्यापुरुषमव्ययं ॥ ध्यायन्स्तुवन्नमस्यंश्चयजमानस्तमेवच ॥ ५ ॥

षजं कृष्णेतिवैष्णवंमंत्रंश्रुत्वामुक्तोभवेन्नरः यत्रतत्रस्थितोवापिकृष्णकृष्णेतिकीर्त्तनात् सर्वपापविशुद्धात्मासगच्छेत्परमांगतिं सर्वधर्मोज्झिताविष्णोर्नाम
मात्रैकजल्पकाः सुखेनयांगतिंयांतिननांसर्वेपिधार्मिकाः ॥ ४ ॥ अथकमर्चंतइतिचतुर्थप्रश्नस्योत्तरमाह तमेवेति तमेवपूर्वोक्तंपुरुषंपूर्णंभक्त्यासापरानु
रक्तिरीश्वरइत्युक्तलक्षणयाअर्चयन् बाह्यार्चनेनपूजयन् ध्यायन्आभ्यंतरार्चनेनपूजयन् अव्ययंविनाशरहितमितितत्पदार्थस्यैवविशेषणं अर्चनक्रि-
यावान् अर्थस्यापगमोव्ययइत्यमरोक्तेरव्ययंव्ययरहितमप्यर्चयन्फलभागितिव्याख्येयं जलेनापिजगन्नाथःपूजितःक्लेशहाहरिः परितोषंव्रजत्याशु
तृषार्त्तः सलिलैर्यथेतिनारदीयोक्तेः स्तुवन्नमस्यन्नितिपूजांगभूतस्तुतिनमस्कारौकुर्वन् पुनस्तमेवेत्युक्त्याअंगभूतावपिस्तुतिनमस्कारौनान्यविषयावि- ॥ ३ ॥
तिकथयति स्तवैरुच्चावचैःस्तोत्रैःपौराणैःप्राकृतैरपि स्तुत्वाप्रसीदभगवन्निनिवंदेतदंडवत् इत्यर्चनांगभूतस्तुतिनमस्कारयोरेकादशउक्तः नित्यमित्यपिक्रि

तीतोहमक्षरादपिचोत्तमः अतोस्मिलोकेवेदेचप्रथितः पुरुषोत्तमइतिभगवद्गीतोक्तंवा पुरुषोधिकारी सततोत्थितोनिरंतरमुद्युक्तः सन्नामसहस्रेण स्तुवन् पुरु
षोत्तमीपतत्तद्गुणज्ञापकनामसहस्ररूपशब्दानुसंधानंकुर्वन्सर्वदुःखातिगोभवेदित्यन्वयः गुणज्ञापकशब्दानुसंधानमात्ररूपएवहिजपोनतुतादृशशब्दसंकीर्त
नपर्यंतस्तस्योच्चोपांशुमानसेतित्रैविध्यासंभवात् अत्रनामसहस्रेणेत्युक्तेरनादिनिधनमित्यत्रानुक्तेश्चैतस्यषष्ठप्रश्नोत्तरता अनादिनिधनमित्यस्यचतृतीयप्रश्नो
त्तरताबोध्या अवश्यंहिकिंजपन्नित्यस्योत्तरेणात्रभाव्यं नचोत्तरंजपशब्दोस्ति अतउपस्थितिविशेषाच्चैतस्यैवषष्ठप्रश्नोत्तरतायुक्ततरा नचैवंपुरा-
णाद्युक्तः सर्वोपिस्तवोजपः स्यादितिशक्यं शास्त्रोक्तजपपरिपाटीशालिनः शब्दानुसंधानस्यजपत्वात् अतादृशस्यस्तवरूपत्वात् किंच शब्दप्राधान्येज
पोर्थप्राधान्येस्तवइतिमहान्भेदः अत्रानेकवित्तव्ययायाससाध्यराजसूयाश्वमेधादिभिरलभ्यस्यमोक्षस्यकथमुक्तशब्दानुसंधानमात्ररूपेणनामसहस्रजपे
नलाभइत्याशंकायांजगत्प्रभुमित्यादिनाविषयविशेषउक्तोभगवद्रूपः तथाचविषयमाहात्म्यादल्पायाससाध्येनापिकर्मणाफलविशेषलाभउचितएवेत्युक्तं
अतएवस्कांदेनारदंप्रतिब्रह्मवाक्यं श्लोकेनैकेनदेवर्षेनामसाहस्रकस्ययत् पठितेनफलंप्रोक्तंनतत्क्रतुशतैरपि तत्रैवश्रीकृष्णार्जुनसंवादे स्तवंनामस
हस्राख्यंयेनजानंतिवैकलौ भ्रमंतितेनरालोकेसर्वधर्मबहिष्कृताः मुक्त्वानामसहस्रंतुनान्योधर्मोस्तिकश्चन कलौप्रासेगुडाकेशसत्यमेतन्मयोदितं य
ज्ञैर्दानैस्तपोभिश्चस्तवैःप्रीतिर्नमेर्जुन संतुष्टिस्तुनचान्येनविनानामसहस्रकं किंच यस्यैकैकनामव्याहारोपिसकृदपियेनकेनचिद्यादृशेनतादृशेनयस्यांक
स्यांचिदवस्थायांयत्रकचिद्यदाकदाचिद्यथाकथंचित्कृतोऽप्युत्कृष्टंफलंददातिकिमुततस्यनामसहस्रजपइति तथाचपुराणेषु सकृदुच्चरितंयेनहरिरित्यक्ष
रद्वयं बद्धःपरिकरस्तेनमोक्षायगमनंप्रति श्वादःपुल्कसकोवापिमुच्येरन्यस्यकीर्त्तनात् ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःस्त्रियः शूद्रांत्यजादयः यत्रतत्रानुकुर्वतो
विष्णोर्नामानुकीर्त्तनं सर्वपापविनिर्मुक्तास्तेपियांतिसनातनं अयंहिकृतनिर्वेशोजन्मकोट्यंहसामपि यद्व्याजहारविवशोनामस्वस्त्ययनंहरेः अयंअजा

याविशेषणमेव कृष्णं कमलपत्राक्षं नार्चयिष्यंतियेनराः जीवन्मृतास्तुतेज्ञेयानसंभाष्याः कदाचनेतिसभापर्वणि नारदोक्तेः ईदृशोयजमानः पूजकः सर्वदुः-
खातिगोभवेदितिसंबंधः ॥ ५ ॥ तृतीयप्रश्नोत्तरमाह अनादीति जन्ममरणाभ्यांषडपिभावविकारानुपलक्षयति तथाच जायते अस्तिवर्द्धतेविपरिणमते
अपक्षीयतेनश्यतीतिषड्विकाररहितं विष्णुंव्यापनशीलं सर्वलोकानांमहेश्वरंब्रह्मादिभ्योप्यधिकं लोकंदृश्यवर्गंस्वरूपबोधेनाध्यक्षयति प्रत्यक्षीकरोतीतिलो
काध्यक्षस्तंस्तुवन्नित्यं निरंतरं सर्वदुःखानिआध्यात्मिकादीनिअतीत्यगच्छतीतिसर्वदुःखानिगोभवेदितिजपार्चनस्तवनानांसाधारणंफलवचनं ॥ ६ ॥

अनादिनिधनंविष्णुंसर्वलोकमहेश्वरम् ॥ लोकाध्यक्षंस्तुवन्नित्यंसर्वदुःखातिगोभवेत् ॥ ६ ॥
ब्रह्मण्यंसर्वधर्मज्ञंलोकानांकीर्त्तिवर्द्धनं ॥ लोकनाथंमहद्भूतंसर्वभूतभवोद्भवं ॥ ७ ॥
एषमेसर्वधर्माणांधर्मोधिकतमोमतः ॥ यद्भक्त्यापुंडरीकाक्षंस्तवैरर्चेन्नरःसदा ॥ ८ ॥

स्तुत्यंविशिनष्टि ब्रह्मण्यमिति ब्रह्मणेवेदायतपसेचतुर्मुखायचहितंब्रह्मण्यं सर्वेषांसाधारणंधर्मंसर्वान्धर्मान्वाजानातीतिसर्वधर्मज्ञस्तं लोकानांभक्त
जनानांप्रह्लादादीनांकीर्त्तिंवर्द्धयतीतिकीर्त्तिवर्द्धनस्तंलोकैर्नाथ्यतेयाच्यतेइतिलोकनाथस्तं महद्व्यापकंभूतंपरमार्थसत्यं सर्वेषांभूतानांभवस्यसंसारस्यउद्भवंहेतु
भूतं ॥ ७ ॥ पंचमप्रश्नस्योत्तरमाह एषमइति स्तवैर्गुणसंकीर्त्तनलक्षणैरर्चेत् यत् एषसर्वधर्माणामधिकतमोधर्मइतिसंबंधः जपेनैवसुसंसिध्येद्ब्राह्म
णोनात्रसंशयः कुर्यादन्यन्नवाकुर्यान्मैत्रोब्राह्मणउच्यते इतिमनुवचनं जपस्तुसर्वधर्मेभ्यःपरमोधर्मउच्यते अहिंसयाचभूतानांजपयज्ञःप्रवर्त्तते
इतिव्यासवचनंच पुरुषांतरद्रव्यदेशकालनियमानपेक्षत्वंचाधिक्येकारणं ॥ ८ ॥

द्वितीयप्रश्नस्योत्तरमाह परममिति यः परमंतेजः यः परमंतप इत्यादितस्यविष्णोर्नामसहस्त्रंमेशृण्विति संबंधः परमंप्रकृष्टमहद्बृहत्तेजश्चैतन्यलक्षणंस
र्वावभासकं तपइतिईशितृइत्यर्थः तपऐश्वर्येइतिधात्वनुसारात् अनवच्छिन्नैश्वर्यइत्यर्थः परमंसत्यादिलक्षणंमहत् महनीयंब्रह्म परमंप्रकृष्टंपरायणंपुनरावृ
त्तिशंकारहितं एतदनुवादबलेनैवांकंवाप्येकंपरायणमिति द्वितीयप्रश्नस्योत्तरमुक्तंभवति ॥ ९ ॥ प्रथमप्रश्नस्योत्तरमाह पवित्राणामिति अत्राप्यनुवाद
बलेनकिमेकंदैवतमितिप्रश्नस्योत्तरमुक्तं भूतानां अव्ययो विनाशरहितः पितेतिप्रसिद्धपितृवैलक्षण्यमुक्तं ॥ १० ॥ यतःसर्वाणिभूतानिभवंति यस्मिं-

परमंयोमहत्तेजः परमंयोमहत्तपः ॥ परमंयोमहद्ब्रह्मपरमंयःपरायणं ॥ ९ ॥ पवित्राणांपवित्रंयोमंगलानांच्चमंगलं ॥ दै
वतंदेवतानांचभूतानांयोऽव्ययःपिता ॥ १० ॥ यतःसर्वाणिभूतानिभवंत्यादियुगागमे ॥ यस्मिंश्चप्रलयंयांति
पुनरेवयुगक्षये ॥ ११ ॥ तस्यलोकप्रधानस्यजगन्नाथस्यभूपते ॥ विष्णोर्नामसहस्रंमेशृणुपापभयावहं ॥ १२ ॥

श्चप्रलयंयांतीतिजन्मप्रलययोरुक्त्यातन्मध्येस्थितिरप्युपलक्ष्यते ब्रह्मलक्षकयतोवाइमानिभूतानिजायंतेयेन जातानिजीवंतियत्प्रयंत्यभिसंविशंतीत्यादि
श्रुत्यनुसारात् ॥ ११ ॥ मेमत्तः पापभयापहमिति उक्तंचस्कांदे कुर्वन्पापसहस्राणिभुंजानोपियतस्ततः पठन्नामसहस्रंतुदुर्गतिंनसपश्यति उत्थायकाले
यानित्यंशुचिस्तद्गतमानसः नाम्नांसहस्रंचाधीतेमुक्तिस्तस्यकरेस्थितेति ननुनामसहस्रमितिकथं विश्ववादिनाम्नामावृत्तत्वात् संख्यायाश्चपृथक्कनि
वेशित्वादितिचेन्न अर्थभेदाच्छब्दभेदइत्याश्रयणेनदोषाभावाद्दर्शयिष्यतेचार्थभेदस्तत्रतत्र ॥ १२ ॥

नामसहस्रमित्युक्तनाम्नांविशेषमाह यानीति गुणशब्दोजन्मकर्मणोरप्युपलक्षणं तथाचगुणजन्मकर्मनिमित्तानीतिलभ्यते किंचगौणानिगौण्यादृत्त्याप्रयु
क्तानिच एतच्चस्फुटीभविष्यतितत्रतत्र तादृशान्यपिसहस्राधिकानीत्यतआह विख्यातानिविशेषेणप्रसिद्धानि तादृशान्यपिसहस्राधिकानीत्यतआह ऋषि
भिर्मंत्रैः मंत्रदृग्भिर्वापरिगीतानीति भूतयेपुरुषार्थचतुष्टयलाभाय ॥ १३ ॥ अथभाष्यानुसारेणनामार्थः स्पष्टमुच्यते प्रकृतिप्रत्ययाद्युक्त्यानाम्नां
रूपंविविच्यते विशतिस्वकारणमितिविश्वं तस्यचकारणाभिन्नत्वात्कारणमपिविश्वशब्देनोच्यते यद्यप्यस्यकृत्स्नवाचित्वे सर्वनामकार्यापत्तिस्तथाप्यर्थे तादृ
तथापियानिनामानीत्युक्तत्वान्नामत्वान्नदोषः अतएवविश्वेश्वरायविश्वायगोविंदायनमोनमइतिगोपालतापिन्यां यदितुतत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदितिश्रुत्यनुसारि

यानिनामानिगौणानिविख्यातानिमहात्मनः ॥ ऋषिभिःपरिगीतानितानिवक्ष्यामिभूतये ॥ १३ ॥
ॐ विश्वंविष्णुर्वषट्कारोभूतभव्यभवत्प्रभुः ॥ भूतकृद्भूतभृद्भावोभूतात्माभूतभावनः ॥ १४ ॥

त्वेनानुगच्छतीतिव्याख्यायतेतदानसर्वनामत्वशंकापि यत्प्रयंत्यभिसंविशंतीतिश्रुत्यनुसाराद्विशतियस्मिन्वाजगत्संहारकालइति विश्वमिति व्याख्याने
तुकर्मादौप्रत्ययःक्लिष्टः बाहुलकात्तुलभ्येत सचानन्यगतिकत्वेश्रुतिपुराणादौतादृङ्निर्वचनेवासनियुक्तइतिसुधीभिराकलनीयं विशप्रवेशने
इत्यस्मात् आशूप्रुषिलटिकणिखटिविशिभ्यःक्वन्निति कर्त्तरिक्वन् कार्यपरत्वेनपुंसकत्वंसंगतमेव कारणपरत्वेतुकिमेकंदैवतमित्यभिहितंदैवतं
विशेष्यमादायसंगमनीयं सर्वाणिचनामानियौगिकानिगुणवृत्तीनिवा यानिनामानिगौणानीत्युक्तेः एवमग्रेपिनाम्नांस्त्रीलिंगत्वेदेवताविशेष्या देवतमित्यनेन
देवतायाअप्युक्तप्रायत्वात् दैवतशब्दस्यस्वार्थिकतल्प्रत्ययांतात्स्वार्थिकाण्प्रत्ययेनसाधितत्वात् पुल्लिंगत्वेविष्णोर्नामसहस्रमेदइत्युक्तौविष्णुर्विशेष्यः नपुंसकत्वे

वि॰सं॰ नुं दैवतमेव किमेकमित्यादिनोक्तं यत्तद्विश्वशब्देन व्याख्यातं किं तदित्यपेक्षायामाह विष्णुरितीति भाष्ये अयमभिप्रायः तमुस्तोतारः पूर्व्यं यथाविद ऋतस्य टीका

॥५॥ गर्भं जनुषापिपर्त्तन आस्यजानन्तो नाम चिद्विवक्तन महस्ते विष्णो सुमतिं भजामह इत्यृचा विष्णुपदवत्या विष्णोर्नामकीर्त्तनं सम्यक् ज्ञानप्राप्तयेऽभिहितं अतः

किमेकं दैवतमित्यत्र विष्णुरेवोक्त इति ऋगर्थस्तु तं प्रसिद्धं पूर्व्यं जगत्कारणं हे जनाः स्तोतारः स्तुत लोडर्थे व्यत्ययेन लुट् सर्वानुदात्तत्वान्न तृजंतशंका कार्याय

थाविद्गुणानामानंत्येऽपि स्वमतिपरिणामावधीत्यर्थः किंभूतं जगत्कारणं ऋतस्य गर्भं वेदांतप्रतिपाद्यं स्तुतेः फलमाह जनुषापिपर्त्तनेति जन्मपूर्यतां जन्म

समाप्तिः फलमिति भावः स्तुत्यसंभवे जानंतो यूयमस्य परमात्मनो नाम चिन्नामापि विविक्तन वदत एवं परानुपदिश्य श्रुतयः स्वयमूचुः एते भजंतु मा वा वयं तु तेम

हः प्रकाशात्मकं स्वरूपं हे विष्णो सुमतिमुद्दिश्य भजामहे सेवामह इति वेवेष्टि व्याप्नोति विष्णुः विषॢ व्याप्तौ जुहोत्यादिः दाभाभ्यां नुरित्यधिकारे विषेः किच्चेति नु-

प्रत्ययः यस्माद्विश्वमिदं सर्वं जातं तस्य महात्मनः तस्माद्देवोच्यते विष्णुर्विशेर्धातोः प्रवेशनादिति विष्णुपुराणोक्तनिर्वचने तु बाहुलकान्नुर्बोध्यः षकारश्च-

वषट् क्रियते अस्मिन्निति वषट्कारो यज्ञः घञ् यज्ञो वै विष्णुरिति श्रुतेः स्वाहा देवहविर्दाने श्रौषड् वौषड् वषट् स्वधेत्युक्तेर्वषट् हविर्दानं करोतीति वा तथा कर्मण्य

णू जुहुते च वितानाग्नीन्यजंते पंचभिर्मखैरित्युक्तेः भूतानां जातानां भव्यानां जनिष्यमाणानां भवतां जायमानानां च प्रभुरीश्वरो भूतभव्यभवत्प्रभुः कालत्रय

वर्त्यैश्वर्यवानित्यर्थः भू सत्तायामित्यस्मात् गत्यर्थाकर्मकश्लिषशीङ्स्थासवसजनरुहजीर्यतिभ्यश्चेति सूत्रेण एभ्यो यः क्तः स कर्त्तरि भावकर्मणोश्चे-

त्यर्थकेन भूते कर्त्तरि क्तः श्र्युकः कितीतीण्निषेधः भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याप्लाव्यापात्या वा इति सूत्रेण भव्यादयः कृत्प्रत्ययांताः कर्त्तरि निपा-

त्यंते कर्त्तरीत्यधिकारात् कृत्यानां च भविष्यदर्थकस्वभावत्वात् भव्यशब्देन जनिष्यमाणलाभः भवदिति वर्तमाने लडादेशशतृप्रत्ययांतं प्रभुरित्यत्र विप्रसं ॥५॥

भ्योड्वसंज्ञायामिति तत एव डुः कृद्योगे षष्ठीसमासः नलोकाव्ययेत्यत्र उप्रत्ययग्रहणेऽपि सानुबंधकत्वान्नास्य ग्रहणमिति षष्ठीनिषेधो न रजोगुणमाश्रित्य-

विरंचिरूपेणभूतानिकरोतीतितमोगुणमधिष्ठायरुद्रात्मनाकृंततीतिवाभूतकृत् डुकृञ्करणइत्यस्मात्कृतीच्छेदनइत्यस्माद्वाक्विप्चेतिसूत्रेणक्विप् आद्येकृस्व
स्यपितिकृतीतितुक् भूतन्याय्यमेवकरोतीतितथा भूतंक्ष्मादौपिशाचादौन्याय्येसत्योपमानयोरितिविश्वः यौवनकामान्नभयान्नक्रोधान्नार्थकारणात् अन्याय्यम
नुवर्त्तेनस्थिरबुद्धिरलोलुपइत्युद्योगपर्वगतपरमात्मपरवचनादितितुभक्ताः सत्वगुणमधिष्ठायभूतानिबिभर्त्तिधारयतिपोषयतिवाभूतभृत् डुभृञ्धारण
पोषणयोः क्विप् भवनंभावःसत्तात्मकः भूधातोर्भावेघञ् भूतानामात्मा अंतर्यामिभूतात्मा एषआत्मांतर्याम्यमृतइतिश्रुतेः यदाप्नोतियदादत्तेयच्चात्तिविषया
निहयच्चास्यसंततोभावस्तस्मादात्मेतिगीयतेइत्यात्मशब्दनिर्वचनंअत्रार्थत्रयेआत्मशब्दस्यपृषोदरादित्वंकल्पनीयंचतुर्थेतुसातिभ्यांमनिन्मनिणावितिम
निण् बोंतकर्मणीतिधातुस्तस्मान्मनिन्प्रत्ययेसात्मेतिरूपं भूतेषुभक्तेषुआत्माचित्तमस्यभूतात्मा भीष्मादिभक्तानुपक्रम्यततोमेत्तद्गतंमनइतिमहाभारतो-

पूतात्मापरमात्माचमुक्तानांपरमागतिः ॥ अव्ययःपुरुषःसाक्षीक्षेत्रज्ञोऽक्षरएवच ॥१५॥

क्तेः भूतानिभावयतिउत्पादयतिभूतभावनः णिजंताद्भूधातोर्नंद्यादित्वाल्ल्युः भूतानांभक्तानांभावनाकथमयमाराध्येतकथमीक्ष्येतकथमालप्येतकथंवाश्लिष्ये
तकथमस्माननुकंपेतकथमस्मान्पश्येत्कथमाभाषेतकथंवास्वीकुर्यात् इत्यादिरूपायत्रसभूतभावनः तत्तेनुकंपांप्रसमीक्षमाणोभुंजानएवात्मकृतंविपाकं हृद्वा-
ग्वपुर्भिर्विदधन्नमस्तेजीवेतयोमुक्तिपदेसदायभागितिदशमेश्रीकृष्णपरब्रह्मवचनादितिभक्ताः ॥ १४ ॥ पूतात्मेति पूयतेस्म पूञ्पवनेक्तः पू-
तः शुद्धः आत्मापूतात्माकेवलोनिर्गुणश्चेतिश्रुतेः परमःकार्यकारणविलक्षणश्चासावात्माचपरमात्मा नित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावइत्यर्थः मुक्तानांपरमा
प्रकृष्टागतिर्गंतव्यादेवतामुक्तानांपरमागतिः पुनरावृत्त्यसंभवात् तद्गतस्यमामुपेत्यतुकौंतेयपुनर्जन्मनविद्यतेइतिभगवद्वचनं मुक्तृमोक्षणेक्तः पिपर्तीतिपरा
पॄपालनपूरणयोः पचादित्वादच् उत्वाभावोगुणेनपरेणबाधात् मातिसर्वत्रसर्वाभिलषणीयत्वमितिमा अन्येभ्योपिदृश्यंतइतिडविधौअपिशब्दस्यसर्वो

पाधिव्यभिचारार्थत्वेन धात्वंतरादप्युपपदाभावेपिडः परामायस्याःपरमेतिबहुव्रीहिः गतिरित्यत्रकर्मणिस्त्रियांक्तिन् अत्रचतुर्थ्येतनाम्नांनिर्देशेमुक्ता
नांपरमायैगतयेइतिभवतिनतुमुक्तानांपरमगतयइति विधौविभक्तिभेदेनदेवतानिर्देशनिगदेषुतथैवकथनस्य अग्निंपावकमावहेत्यादौसिद्धांतितत्वात् अ
विद्यमानोव्ययोनाशोस्याव्ययः विपूर्वादिण्गतावित्यस्माद्भावेएरचित्यच्यशब्दनिष्पत्तौनञोस्त्यर्थानांवाच्योवाचोत्तरपदलोपइतिबहुव्रीहावुत्तरपदलोपःपुरुषुभू
रिषुशरीरेषुसीदतीतिपुरूणिसर्वकर्मफलानिसनोतिददातीतिवा पुरूणिभुवनानिस्यतिसंहारसमयेनाशयतीतिवापुरुषःषद्लृविशरणगत्यवसादनेषुषणुदानेषांत
कर्मणिएषामन्यतमस्माड्डःसर्वत्रषत्वंबाहुलकात्कृषामादित्वाद्वा नवद्वारंपुरंपुण्यमेतैर्भावैःसमन्वितं व्याप्यशेतेमहात्मायत्तस्मात्पुरुषउच्यतइतिमहाभारते सर्वकर्म
फलदानृत्वंसर्वसंहारकत्वंचभगवतिप्रसिद्धमेव पूर्वमेवाहमिहासमितितत्पुरुषस्यपुरुषत्वमितिश्रुत्यनुसारेतुपृषोदरादित्वंबोध्यं पुरअग्रगमनइत्यस्मात्पुरःकु
षन्नित्युणादिसूत्रेणव्युत्पन्नस्यपुरुषशब्दस्यार्थःश्रुतावुक्तइतिवाबोध्यं साक्षादव्यवधानेनसर्वस्यद्रष्टासाक्षीसाक्षाद्द्रष्टरिसंज्ञायामितिसूत्रेणइनौअव्य-
यानांभमात्रेटिलोपः परमात्मसंज्ञायामेवसंज्ञायामित्यस्यस्वारसिकत्वं व्यवहारसाक्षिणितुगौण्यासाक्षिशब्दप्रयोगः क्षेत्रंशरीरंजानातीतिक्षेत्रज्ञः क्षे-
त्रज्ञंचापिमांविद्धि इच्छाद्वेषइत्याद्युक्त्वाएतत्क्षेत्रंसमासेनसविकारमुदाहृतं एतद्योवेत्तितंप्राहुःक्षेत्रज्ञइतितद्विद इतिचभगवदुक्तेः क्षीयतेधान्यमत्र क्षिनि
वासगत्योःष्ट्रन् तस्मिन्नुपपदेआतोनुपसर्गेकइतिकप्रत्ययेरूपं सएवनक्षरतीत्यक्षरः एवकारात्क्षेत्रज्ञाक्षरयोरभेदः परमार्थः तत्त्वमस्यादिश्रुतेः चकाराद्व्या
वहारिकोभेदः प्रसिद्धेरप्रमाणत्वादितिभाष्ये क्षरसंचलनेअच् नञ्समासः अश्नोतेर्वासइतिमहाभाष्योक्तेरश्नूव्याप्तावित्यस्मादशेः सरन्नितिसरन्प्र-
त्ययेव्यापकइत्यर्थोवा ॥ १५ ॥ योगइति ज्ञानेंद्रियाणिसंयम्यसर्वाणिमनसासह एकत्वभावनायोगः क्षेत्रज्ञपरमात्मनोरित्युक्तयोगप्राप्यत्वात् योगः ॥ ६ ॥
युजसमाधौघञ्चजोरितिकुत्वं उक्तयोगंविंदंतिलभंतइतियोगविदस्तेषांनेतानिर्वाहकोज्ञानिनांयोगक्षेमवहनादिनेतियोगविदांनेता विद्लृलाभेइत्यस्मात्क्वि

प णीञ्प्रापणेतृःजृगुणौ अत्रचतुर्थ्येतं योगविदांनेत्रेइतिभवति प्रधानंप्रकृतिर्मायापुरुषोजीवस्तयोरीश्वरः प्रधानपुरुषेश्वरः प्रपूर्वात्तडुधाञोधिकरणेकरणाधिकर-
णयोश्चेतिल्युट् पुरुषः साधितः ईशऐश्वर्ये स्थेशभासपिसकसोवरच् नरसिंहयोरिववपुरस्यनरसिंहवपुः ह्रस्वादिः नरतीतिनरः नृनयेअच् सिंचतीतिसिंहः सिचःसं
ज्ञायांहनुमौकश्चेतिसूत्रेणकप्रत्ययेहकारादेशनुमौ उणादिषुअवयवार्थानुगमस्यप्रायशोऽभावादवयवार्थाभावेपिनक्षतिः अन्येतुसिंहोवर्णविपर्ययादित्यनुसारेणहिन
स्तिसिंहइत्याहुः हिंसिहिंसायामच् उप्यतेकर्मणावपुः डुवपबीजसंताने जनेरुसिरित्यधिकारेअर्तिपृवपियजितनिधनि भ्योनिर्दितिउसिः नारसिंहवपुरिति-
भक्ताः श्रीरस्यास्तिनित्यंश्रीमान्नित्ययोगेमतुप् श्रियतेसर्वैः श्रीः क्विबचिप्रच्छ्यायतस्तुकटप्रजुश्रीणांदीर्घोसंप्रसारणंचेतिक्विपिदीर्घः प्रशस्ताः के-

योगोयोगविदांनेताप्रधानपुरुषेश्वरः ॥ नरसिंहवपुःश्रीमान्केशवःपुरुषोत्तमः ॥ १६ ॥

शाःसंत्यस्यकेशवः केशाद्वोऽन्यतरस्यामितिवः क्लिश्यतेकेशः क्लिशबंधे क्लिशेरन्लोलोपश्चेत्यन् यस्मात्त्वयैषदुष्टात्माहतःकेशीजनार्दन तस्मात्केशव-
नाम्नात्वंलोकेगेयोभविष्यसीतिविष्णुपुराणानुसारेणतुपृषोदरादित्वं पुरुषोत्तमः यस्मात्क्षरमतीतोहमक्षरादपिचोत्तमः अतोस्मिलोकेवेदेचप्रथितः पुरुषो-
त्तमः भाष्येतुपुरुषाणामुत्तमइत्युक्तं तदार्थिकाभिप्रायेणनत्वेवंविग्रहेसमासः ननिर्द्धारणइतिषष्ठीसमासप्रतिषेधात् नचसव्यर्थोरूपाविशेषात्इतिवाच्यंषष्ठीसमासे
अंतोदात्तत्वसप्तमीसमासेतुपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वमितिविशेषात् उत्ताम्यतीत्युत्तमः तमुग्लानौ ॥ १६ ॥

विं०स०
॥ ७ ॥

टीका०

सर्वइति त्रियते कारणत्वेनानुगम्यतेसर्वः सृगतौ सर्वनिघृष्वरिष्वलष्वशिवपद्वप्रह्वेष्वा अतंत्रेइति अकर्त्तरि यन्प्रत्ययांतोनिपात्यते असतश्चसतश्चैवसर्वस्यप्रभ
वाप्ययात् सर्वस्यसर्वदाज्ञानात्सर्वमेनंप्रचक्षतइतिउद्योगपर्वणि यत्तुसइतिसम्यगाप्नोतिसर्वमर्थमितिसर्वइतिभक्तं विगृहीतं तत्रातंत्रइतिसूत्रैकदेशविरोधः अतएवअ-
तंत्रेकिं सर्तासारकइतिप्रत्युदाहृतंवृत्तौ सर्वसमाप्नोषिततोसिसर्वइतितुलक्षणादिनानेयं सर्वायेतिचतुर्थ्यंतं शृणातिसकलाःप्रजाःसंहारेइतिशर्वः शॄहिंसायां कृगॄदृ
शॄभ्योवः शेतेऽस्मिन्सर्वशिवः भाष्येतुनिस्त्रैगुण्यतयाशुद्धत्वात् शिवइत्युक्तं तिष्ठतीतिस्थाणुः स्थिरत्वात् दाभाभ्यांनुरित्यधिकारेस्थइतिसूत्रेणनुप्रत्ययेणत्वंबा
हुलकात् स्थाणुः कीलेस्थिरेहरेइतिकोशः भूतानामादिःकारणत्वाद्भूतादिः आदीयतेकार्योत्पत्तयेआदिः आङ्पूर्वोडुदाञ्दानेइतिधातुःउपसर्गेघोः-

सर्वःशर्वःशिवःस्थाणुर्भूतादिर्निधिरव्ययः ॥ संभवोभावनोभर्त्ताप्रभवःप्रभुरीश्वरः ॥ १७ ॥

किः निधीयतेस्थाप्यतेआदरेणनिधिः सएवनिधिर्विशेष्यते अव्ययइति अविनश्वरोनिधिरित्यर्थः यत्तुभाष्येप्रलयेस्मिन्सर्वंनिधीयतइतिनिधिः
कर्मण्यधिकरणेचेतिकिप्रत्ययइत्युक्तं तत्कर्मण्युपपदेघोःकिःस्यादधिकरणेर्थे जलानिधीयंतेअस्मिन्जलधिरितिव्याख्यानेनवृत्तिकारादिकृतेनवि
रुद्धं कर्मणिअधिकरणेचप्रत्ययोभवतीतिव्याख्यानेसूत्रवैयर्थ्याच्च भावेअकर्त्तरिचकारकेइत्यधिकारात् बाहुलकात्कर्मोपपदाभावेपितेनकिप्रत्यय-
इतिवाकथंचित्समाधेयं चतुर्थ्यंतंतुनिधये अव्ययायेतिबोध्यं नत्वव्ययायनिधयइति सत्यपिविशेषणविशेष्यभावेपाठक्रमबाधेमानाभावात् नहि
भिन्नपदमपिविशेषणं पूर्वंप्रयोज्यमितिनियमःसमस्ति विशेषणविशेष्यभावेविनिगमनाविरहाच्च एवमेवाग्नयेपवमानायेत्यादिषुस्थितं सम्यक्भवो-
भवनमस्यसंभवः धर्मसंस्थापनार्थायसंभवामियुगेयुगेइत्युक्तेः ऋदोरबित्यबंतेनभवशब्देनबहुव्रीहिः सर्वेषांभोक्तॄणांफलानिभावयतीतिभावनः फलमतउ ॥ ७ ॥

पपन्नेरीरितिन्यायात् प्रपंचस्याधिष्ठानत्वेन भरणात् भर्त्ता तृजंतः प्रभवत्यस्मात् जगत्प्रभवः अपादानेऽप् सर्वासु क्रियासु सामर्थ्यात्प्रभुः ईष्टे इति ईश्वरः सामान्यतः एष सर्वेश्वर इति श्रुतेः ॥ १७ ॥ स्वयमिति स्वयमेव भवति विद्यते स्वयंभूः क्विप् शं सुखं भक्तानां भावयतीति शंभुः शमिति मांते ऽव्यय उपपदे भू धातोरंतर्भावित- ण्यर्थान्मितद्र्वादिभ्य उपसंख्यानमिति डुः दीयते खंड्यते इति दितिः दो अवखंडने स्त्रियां क्तिन् तद्विरुद्धा अदितिर्देवमाता तस्या अपत्यं वामनावतारे आदित्यः दित्यदित्येतिण्यः पुष्करे कमले इवाक्षिणी यस्य पुष्कराक्षः बिसप्रसूनराजीवपुष्करांभोरुहाणि चेति कोशः पुष्णाति जलं पुष पुष्टौ बाहुलकात् करन् गु णाभावः अश्नुते व्याप्नोति विषयमक्षि चक्षुषः प्राप्यकारित्वांगीकारात् बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोरिति षच् महान् उत्कृष्टः स्वनो न मे भक्तः प्रणश्यतीत्या

स्वयंभूः शंभुरादित्यः पुष्कराक्षो महास्वनः ॥ अनादिनिधनो धाता विधाता धातुरुत्तमः ॥ १८ ॥

दिर्वेदरूपो वा यस्य महास्वनः अस्य महतो भूतस्य निःश्वसितमेतदिति श्रुतेः बहुव्रीहावान् महत इत्यात्वं न च तत्र सन् महदिति प्रतिपदोक्त समास एव ग्राह्य इति वाच्यं महाबाह्वाद्यनुरोधेन समानाधिकरणं पदसामर्थ्याच्च लक्षणप्रतिपदोक्त परिभाषाप्रवृत्तेस्तत्रानंगीकारात् प्रतिपदोक्तसमासग्रहणे तस्य समानाधि करणोत्तरपदत्वनियमे न समानाधिकरणपदसामर्थ्यादन्यत्राप्यात्वमिति व्याख्यातृभिः स्वीकारात् यत्तु भाष्ये महान् ऊर्जितः स्वनो नादः श्रुतिलक्षणो वा यस्य स महास्वन इत्युक्तं तत्र सन्महदिति समासे आन्महत इत्यात्वमित्युक्तं तत्कर्मधारयान्मत्वर्थीयोऽच् तद्वृतिलक्षणांवास्वीकृत्य कथंचिन्नेयं न त्वात्वार्थं प्रतिपदो

क्तसमासापेक्षेतिसुधीभिर्ध्येयं नत्त्वआदिनिधने जन्मविनाशावस्य अनादिनिधनः निपूर्वाद्धाञ् धातोः कृपवृजिमंदिनिधाञः क्युरिति क्यौनिधनशब्दः निधनं
स्यात्कुले नाशइतिविश्वः अनंतादिरूपेण विश्वं दधाति धाता कर्मणांतत्फलानांच कर्त्ताविधाता विपूर्वस्यधाञः कृञ्समानार्थकत्वात् धातुर्विरंचेः सकाशा-
दुत्तमउत्कृष्टो धातुरुत्तमः चतुर्थ्यंतकरणेधातुरुत्तमायेति भवति नतुधात्रुत्तमायेतिबोध्यं अथवाधातुशब्दस्योकारांतत्वागीकारेण पृथिव्यादिधातुभ्यउत्कृ
ष्टश्चिद्धातुरित्यर्थः अत्रपक्षेचतुर्थ्यंतकरणे धातवउत्तमायेति भवतिनतुधातूत्तमायेति धातुःउत्तम इतिद्वेनामनीवा कार्यकारणप्रपंचधारणात्परमा
त्मैव धातुरित्युच्यते धाञः सितनिगमिमसिसच्यविधाञ्कुशिभ्यस्तुन्नितितुन् सर्वेषामुद्गतानामतिशयेनोद्गतत्वादुत्तमः ॥ १८ ॥ अप्रमेयइति शब्दादि

अप्रमेयो हृषीकेशः पद्मनाभोमरप्रभुः ॥ विश्वकर्मामनुस्त्वष्टास्थविष्ठः स्थविरोध्रुवः ॥ १९ ॥

हीनत्वान्नप्रत्यक्षगम्यः नाप्यनुमानगम्यः तद्व्याप्तिलिंगाभावात् नाप्युपमानसिद्धोनिर्भागत्वेनसादृश्याभावात् नाप्यर्थापत्तिग्राह्यस्तंविनानुपपद्यमानस्याभावात्
नाप्यनुपलब्धिगोचरोभावरूपत्वात् अभावगोचरत्वाच्चषष्ठप्रमाणस्य नापिशास्त्रप्रमाणवेद्यः प्रमाणजन्यातिशयाभावात् यद्येवंशास्त्रयोनित्वंकथं उच्य
ते प्रमाणादिसाक्षित्वेनप्रकाशरूपस्यप्रमाणाविषयत्वेप्यध्यस्ततद्रूपनिवर्त्तकत्वेनशास्त्रप्रमाणकत्वमित्यप्रमेयइतिभाष्ये नप्रमातुंमहाबाहुः शक्योहंम
धुसूदन परंत्वपरमेतस्माद्विश्वरूपान्नभिद्यतइतिहरिवंशे प्रपूर्वान्माङ् मानइत्यस्मात्कर्मणिशक्यार्थेअचोयत् ईर्ष्यतीतीत्वं हृषीकाणामिंद्रियाणामीशः
क्षेत्रज्ञरूपेण हृषीकेशः यद्वाइंद्रियाणामीशोनजीववदनीशः यस्यवासूर्यरूपस्यचंद्ररूपस्यजगत्प्रीतिकराहृष्टाः केशाः रश्मयःसः पृषोदरादित्वात्साधुत्वं ॥८॥
तथाचमोक्षधर्मे सूर्याचंद्रमसोः शश्वदंशुभिः केशसंज्ञितैः बोधयन्स्थापयंश्चैवजगदुत्तिष्ठतेपृथक् बोधनात्स्थापनाच्चैवजगतोहर्षणंभवेत् अग्नीषोमकृतै

रेवंकर्मभिः पांडुनंदन त्हृषीकेशोहमीशानोवरदोलोकभावनइति अग्नीषोमौसूर्याचंद्रमसौ भक्तसंबंधेनत्हृष्यतीतित्हृषीः औणादिकः कीप्रत्ययः कानां-
सुखकरवानामीशः केशः त्हृषीश्वासौकेशश्चत्हृषीकेशः हर्षात्सुखात्करवैश्वर्याद्धृषीकेशत्वमश्नुतइत्यर्थयोगपर्वस्थसंजयोक्तेरितितुभक्ताः जगत्कारणंपद्मं
नाभावस्यपद्मनाभः अजस्यनाभावध्येकमर्पितं यस्मिन्विश्वाभुवनानितस्थुरितिश्रुतेः पद्गतोअस्मान्मप्रत्ययेपद्मं नह्यतेनाभिः नहबंधने नहोभश्चे
तीञ् नाभिःस्यात्क्षत्रियेपुंसिप्राण्यंगेतुस्त्रियांमताप्राण्यंगेपुंस्यपीतिकेचित् भगवदवयवेगौणोयंसप्तमीविशेषणेबहुव्रीहावितिज्ञापकाद्व्यधिकरणसमा
सः आहिताग्न्यादिः अन्प्रत्ययन्नवपूर्वात्सामलोम्नइत्यत्राजितियोगविभागादच् नम्रियंतेइमरादेवाः मृङ्प्राणत्यागेअच् तेषांप्रभुः अमरप्रभुः-
विश्वंकर्महृतिविषयोस्यविश्वकर्मा जगद्धात्रिन्वादित्यधिकरणेयोवैवालोके एतेषांपुरुषाणांकर्तायस्यवैतत्कर्मसवैवेदितव्यइतिश्रुतेः तत्प्रत्यक्षाद्युपस्थितं
जगदस्यकर्मकृतिविषयइत्येवंपरतयाव्याख्यानस्यसिद्धांतितत्वात् डुकृञ्ः कर्मणिसर्वधातुभ्योमनिनितिमनिनाकर्मशब्दव्युत्पादनसंभवाच्च विश्वानिसर्वा
णिसारथ्यादीनिकर्माणिअस्यसःविश्वकर्मास्वस्वरूपंभक्तस्वरूपंचानपेक्ष्यरूपयोच्चावचानिकर्माणिकरोतीत्यर्थइतितुभक्ताः तदातुभावेमनिन्बोध्यः मनुंतमनुः
मनज्ञानेऔणादिकउः नान्योतोस्तिमंतेतिश्रुतेः संहारसमयेजगत्त्वक्षतितनूकरोतित्वष्टा त्वक्षूतनूकरणे तृचिस्कोरितिकलोपः अतिशयेनस्थूलः स्थविष्ठः
स्थूलस्थूलतरस्थूलतमादिरूपेणतस्यैववर्तमानत्वात् त्वंस्त्रीत्वंपुमानसित्वंकुमारउतवाकुमारीत्वंजीर्णोदंडेनवंचसित्वंजातोभवसित्वंविश्वतोमुखइतिश्रु
तेः स्थाधातोःक्तिनिकूलप्रत्ययेनउसन्नात्स्थूलशब्दादतिशायनेइष्ठन् स्थूलदूरयुवेत्यादिनायणादिपरलोपपूर्वगुणयोरवादेशेउक्तरूपनिष्पत्तिः स्थविरोध्रु-
वइत्येकंनामेतिभाष्ये स्थविरोवृद्धः अनादित्वात्तादृशोपिध्रुवोनिर्विकारइतिस्थविरोध्रुवः अजिरशिशिरशिथिलस्थिरस्फिरस्थविरखदिराःइतिकिरज
धिकारस्यसूत्रेतिष्ठतेर्धुकिन्ह्रस्वत्वेनचस्थविरः ध्रुगतिस्थैर्ययोरित्यत्रध्रुवेतिपाठांतरादिगुपधेतिकः स्थविरायध्रुवायेतिचतुर्थ्यंतं ॥ १९ ॥

विष्णु० ॥ ९ ॥ अग्राह्य इति शब्देनमनसावानगृह्यतइत्यग्राह्यः यतोवाचोनिवर्त्तंतेअप्राप्यमनसासहेतिश्रुतेः यद्वउपादानण्यत् बलेनग्रहीतुंनशक्योवा दुर्ग्राह्यःक्षणिना वायुर्दुःस्पर्शःपाणिनाशशी दुर्द्धरापृथिवीमूर्ध्नीदुर्ग्राह्यः केशवोबलादित्युद्योगपर्वोक्तेः परमोपादेयत्वान्नास्तिग्राह्योन्योऽस्मादितितुभक्ताः शश्वत्सर्वेषुकालेषु भवःशाश्वतः शाश्वतंशिवमच्युतमितिमंत्रात् शश्वप्लुतगतौ वत्प्रत्ययेशश्वच्छब्दोऽव्ययंतत्रभवइत्यण् कर्षतिस्त्रीणांमनः कृष्णः श्रुतमात्रोपियःस्त्रीणांप्र- सह्याकर्षतेमनः उरुगायोरुगीतोवापश्यंतीनांकुतः पुनरितिश्रीभागवतात् कृषिर्भूवाचकःशब्दोणश्चनिर्वृतिवाचकः विष्णुस्तद्भावयोगाच्चकृष्णोभवतिशा- श्वतइत्युद्योगपर्वानुसारेतुपृषोदरादित्वं भूवाचकःसद्वाचकः निर्वृतिवाचकःआनंदवाचकः तद्भावयोगात्सदानंदत्वयोगात् कृष्णोवर्णोहिमेदस्मात्तस्मात्कृष्णोह- मर्जुनेतिवा कृषविलेखने कृषेर्वर्णेइतिनक् लोहितेअक्षिणीअस्यलोहिताक्षः यएषोंतरादित्येहिरण्मयःपुरुषइतिप्रकृत्यतस्ययथाकप्यासपुंडरीकमेवमक्षि

अग्राह्यः शाश्वतः कृष्णो लोहिताक्षः प्रतर्दनः ॥ प्रभूतस्त्रिककुब्धाम पवित्रं मंगलं परं ॥ २० ॥

णीइतिश्रुतेः समोवृषभोलोहिताक्षइतिनेत्रवर्णाच्च प्रलयेभूतानिप्रतर्दतिप्रतर्दनः तर्दहिंसायांनंद्यादिः ज्ञानैश्वर्यादिगुणैः संपन्नः प्रभूतः ऊर्ध्वाधोमध्यभेदे नतिसृणांककुभांधामत्रिककुब्धामेत्येकंनाम त्रैङ्पालनेडिप्रत्ययेत्रिशब्दः ककलौल्येउभिप्रत्ययेककुप्शब्दः डुधाञ्धातोरातोमनिन्क्वनिब्वनिपश्चेतिम निनिधामशब्दः तिसृणांककुभांसमाहारस्त्रिककुप्तस्यधामेतिविग्रहः भाष्यंतुफलितार्थपरतयानेयं समाहाराभावेप्रकृतसमासानिष्पत्तिः दिक्संख्येसंज्ञा यांतद्धितार्थेत्तिरपदसमाहारेचेत्यनयोर्नियमार्थत्वात् त्रिलोकनाथेनेत्यादौस्त्रियांङीबादिप्रसंगात् समाहारद्विग्वसंभवेमध्यमपदलोपिसमासस्यांगी- ॥ १ ॥
कारात् प्रकृतेतुसत्यपिसमाहारद्विगौनर्किंचिदनिष्टमितिसमाहारद्विगुरेवात्रेतिसुधीभिरूह्यं पुनातिपवित्रं पुवःसंज्ञायां कर्त्तरिचर्षिदेवतयोरितिप।

टीका

णिनिस्मरणात् पूञइत्रः पूधात्रोः करणेइत्रोभवतिसंज्ञायामिति प्रथमसूत्रार्थः येनाज्यमुत्पूयतेयच्चानामिकावेष्टनंतत्पवित्रमित्युदाहरणं अनंतर्गर्भिणं
सायंकौशंद्विदलमेववा प्रादेशमात्रंविज्ञेयंपवित्रंयत्रकुत्रचिदितिस्मरणं पूधातोरित्रः स्यादृषौकरणेदेवतायांचकर्त्तरीतिद्वितीयसूत्रार्थः ऋषिर्वेदः तदुक्त
मृषिणा सूर्यआत्माजगतस्तस्थुषश्चेत्यनुक्रमणिदर्शनात् संबुद्धौशाकल्यस्येतावनार्षेइत्यत्रअनार्षेअवैदिके इतिव्याख्यानाच्च पूयतेअनेनेति पवित्रंमंत्रजातं
पुनातीतिपवित्रंदेवता अग्निःपवित्रंसमापुनात्वित्युदाहरणं प्रकृतेतुकर्त्तरिदेवतायांवाच्यायांप्रत्ययः प्रसंगात्तुसूत्रव्याख्यानमुदाहरणंचलिखितंस्मृतिमात्रेण
यत्पुंसांतनोतिशुभसंततिं अशुभानिनिराचष्टे ब्रह्मतन्मंगलं विदुरितिविष्णुपुराणोक्तेः सर्वमंगलेभ्यउत्कर्षान्मंगलंपरंएकनामेदमितिभाष्यकृतः मंगे
रलजित्यलच्च मगिगतौ अत्रपरशब्दस्यमंगलविशेषणत्वात्सर्वनामकार्यं तथाच्चचतुर्थ्येतकरणोमंगलायपरस्मै इतिभवतीतिबोध्यं ॥ २० ॥

ईशानः प्राणदः प्राणोज्येष्ठः श्रेष्ठः प्रजापतिः ॥ हिरण्यगर्भोभूगर्भोमाधवोमधुसूदनः ॥२१॥

ईशानइति ईशऐश्वर्ये ईशानः सर्वभूतनियंतृत्वात् लटः शतृशानचावितिशानच् वर्त्तमानेलडित्यतोलट्ग्रहणानुवृत्तिसंभवादधिकंलट्ग्रहणमधिकारविधानार्थं
तेन प्रथमासामानाधिकरण्येऽपिक्वचित्सन्ब्राह्मणः अस्तिब्राह्मणइत्युदात्ततत्वान्नासाधुता ताच्छील्येचानाशवा प्राणान्ददातिचेष्टयतिकालात्मनाद्यतिखंड
यतिवाप्राणदः अनप्राणने अच् अनितेरितिणत्वं नप्राणेननापानेनमर्त्योजीवतिकश्चन इतरेणतुजीवंतियस्मिन्नेतावुपाश्रिताविति श्रुतेः प्राणितिप्राणः
सर्वप्राणरूपत्वात्तस्य वर्द्धतेवृद्धः वृधुवृद्धौ अकर्मकत्वात्कर्त्तरिक्तः अतिशयेनवृद्धः ज्येष्ठः सर्वकारणरूपत्वात् वृद्धस्यचेतिइष्ठनिज्यादेशः अतिशयेन
प्रशस्यः श्रेष्ठः प्रशस्यस्य श्रइतिश्रादेशः प्रशस्यतइतिप्रशस्यः शंसुस्तुतौ कर्मणिक्यप् एतिस्तुशास्वृदृजुषः क्यबितिसूत्रेशंसिदुहिगुहिभ्योवेतिकाशिका

क्तेः प्रशस्यस्यश्रइतिनिर्देशात् ईडवंदवृशंसदुहांण्यतइति ज्ञापकाच्चशंसेः सिद्धं इतरयोस्तु मूलंमृग्यमित्यभियुक्तैरपिकथनाच्च प्रजायंतेप्रजाः उपसर्गेचसं-
ज्ञायामितिडः प्रजास्यात्संततौजनइतिकोशः पारक्षणे पातेर्डतिः प्रजानांपतिः प्रजापतिः हिरण्मयांडांतर्वर्तित्वात् हिरण्यगर्भोविरिंच्यात्मनावा हिरण्यगर्भः
समवर्ततताग्रइतिश्रुतेः ह्रियतेहिरण्यं हृञ् हरणे राजेरन्यः शृरम्योश्चेतिचकारादन्यप्रत्यये बाहुलकादित्वं गृणातिस्वंदुःखंगर्भः गॄनिगरणे अर्तिगृभ्यांभ-
न्गर्भोभ्रूणेऽर्भके कुक्षावितिविश्वः भवतीतिभूः सागर्भेअस्यभूगर्भः पृथिवीकारणत्वात् मायायाःश्रियोधवः पतिर्माधवः धूञ्कंपने अच् मौनाद्ध्यानाच्चयो-
गाच्चविद्धिभारत माधवमितिव्यासः मधुनामानमसुरंसूदितवान् मधुसूदनः कर्णमलोद्भवंवापिमधुनाममहासुरं ब्रह्मणोपचितिंकुर्वन्नजघानपुरुषोत्तमःत
स्यतानवधादेव देवदानवमानवाः मधुसूदनइत्याहुऋषयश्चजनार्दनमितिभारते मन्यतेमधुः फलिपाटिनमिमनिजनागुक्पटिनाकिधतश्चेत्यनेननकारस्यध

ईश्वरोविक्रमीधन्वीमेधावीविक्रमःक्रमः ॥ अनुत्तमोदुराधर्षःकृतज्ञःकृतिरात्मवान् ॥ २२ ॥

कारउप्रत्ययश्च नंद्यादित्वात् ल्युप्रत्ययेसूदनः युच् तुन सूददीपदीक्षश्चेतिनिषेधात् स्वरेभेदः ॥ २१ ॥ ईश्वरइति ईष्टेईश्वरः पुनः तवाष्टगुणमैश्वर्यंना
थस्वाभाविकंपरं निरस्तातिशयंयस्यतस्यस्तोष्यामिकिंन्वहमितिविष्णुपुराणेकालियोक्तेः विक्रमऐश्वर्यंतदस्यास्तीतिविक्रमी क्रमुपादविक्षेपे घञिनोदा
त्तोपदेशस्येतिवृद्धिनिषेधः धन्वास्यास्तीतिधन्वी कनिन्युवृषितक्षिराजिधन्वीद्युप्रतिदिवइतिसूत्रेणसिद्धो धन्वशब्दः अथास्त्रियां धनुश्चापौधन्वशरास
नकोदंडकार्मुकमित्यमरोक्तेर्धनुःपर्यायस्ततोव्रीह्यादित्वादिनिः धन्वीधनुष्मान्धानुष्कइतिकोशः भाशास्त्यार्थेनिनाशार्ङ्गधनुर्लाभः धन्वीपार्थइतिवा पांड ॥१०॥
वानांधनंजयइतिगीतासु विदग्धत्वाद्धन्वीतितुभक्ताः विविधगोपचरणेषुविदग्धइतिदशमे धन्वीधनुर्धरेपार्थेविदग्धेककुभद्रुमेइतिविश्वः धीर्धारणावती

मेधा मेधृसंगमेभिदादाघङ् सास्यास्ति अस्मायामेधास्रजोविनिः मेधावी विनागरुडेनक्रमोगमनमस्य क्रमः क्रामति जगत् क्रमः नास्त्युत्तमोयस्मादः
नुत्तमः दुःखेन शत्रुभिराधृष्यः दुराधर्षः ञिधृषाप्रागल्भ्ये इषद्दुःसुष्वितिखल् प्राणिनांपुण्यापुण्यात्मकं कर्मकृतंजानातिकृतज्ञः पुरुषप्रयत्नरूपत्वा
त् कृतिः आत्मैवाधारत्वेनास्यास्ति आत्मवान् स्वेमहिम्नि प्रतिष्ठितइतिश्रुतेः ॥ २२ ॥ सुरेशइति सुतरांराजंतेसुराः राजृदीप्तौडः तेषांदेवानामीशःसुरेशः
शृणातिहिनस्तिदुःखमस्मिन्ननेनवाशरणं शृहिंसायांल्युट्करणेऽधिकरणेवा शरणंगृहरक्षित्रोरितिकोशः शृणातिदुःखंदुःखोत्पादकंकर्मवेतिशर्मसुखंसु
खेदुःखाभिभावकत्वस्यकर्मनाशकत्वस्यचप्रसिद्धेः शर्मशातसुखानिचेत्यमरः परमात्मनएवमुख्यसुखरूपत्वात् शर्मेतिपरमात्मनामोपपद्यतेतरां विश्वरे

सुरेशः शरणंशर्मविश्वरेताःप्रजाभवः ॥ अहःसंवत्सरोव्यालःप्रत्ययःसर्वदर्शनः ॥ २३ ॥

तोरेतः कार्यमस्यविश्वरेताः सर्वकारणत्वात् रीगतिरेषणयोः सर्वधातुभ्योऽसुन्इत्यधिकारेस्रुरीभ्यांतुट्चेत्यसुन्तुट्च रिणातिगच्छतीतिस्रुतस्तेः भवत्य
स्मात् भवः प्रजानांभवः प्रजाभवः अह्नदोरप् प्रकाशरूपत्वादहरिवअहः नजहाति अहः नञिजहातेरितिकनिन् रात्रुपीतिरत्वं सम्यग्वसत्यस्मिन्क्षणा
घयनांतःकालोत्रसंवत्सरः वसनिवासे अशेःसरः वसेश्चसंपूर्वाच्चित्इतिसरप्रत्ययः अखंडकालरूपत्वाद्भगवतः विगतआलोबंधनमस्माद्व्यालः अलबंधने
व्यालोदुष्टगजे सर्पेइति हलायुधकोशात् गजवत्सर्पवद्वाग्रहीतुमशक्यइत्यर्थोवा प्रतीतिःप्रत्ययः ज्ञानस्वरूपत्वात् प्रतिपूर्वादिण्गतावित्यस्मादेरच्
सर्वंदर्शयतिस्वभक्तान्सर्वंपश्यतिवासर्वदर्शनः ॥ २३ ॥

अजइति नहि जातोनजायेयंनजनिष्ये कदाचन क्षेत्रज्ञः सर्वभूतानांतस्मादहमजः स्मृतइति महाभारते नजायतेऽजः अन्येष्वपिदृश्यतइतिडः सर्वेषामी
श्वराणामपीश्वरः नित्यनिष्पन्नरूपत्वात् सिद्धः षिधगत्यांगत्यर्थत्वात् कर्त्तरिक्तः येगत्यर्थास्तेज्ञानार्थाइत्यभ्युपगमात्सिद्धिर्ज्ञप्तिरूपःक्तिन् सर्वभूताना
कारणत्वात्सर्वादिः स्वरूपान्नच्यवतेअच्युतः च्युङ्गतौ शाश्वतंशिवमच्युतमितिश्रुतेः यस्मान्नच्युतपूर्वोहमच्युतस्तेनकर्मणेति भगवद्वचनाच्च ॥१००॥
इतिनाम्नामाद्यंशतंविवृतं इतःपरंश्रोतृजामितापरिहाराय व्याकरणंस्वल्पमेवलिख्यते वर्षतिसर्वकामान्वृषोधर्मः इगुपधेतिकः कान्तोयात्भूमिंअपात्
कपिर्वराहः पाधातोरच्चइः बाहुलकादालोपः वृषश्चासौकपिश्चवृषाकपिः अन्येषामपि दृश्यत इतिदीर्घः आङ्प्रश्लेषोवा कपिर्वराहः श्रेष्ठश्चधर्मश्च वृषउ·

अजः सर्वेश्वरः सिद्धः सिद्धिः सर्वादिरच्युतः ॥ वृषाकपिरमेयात्मासर्वयोगविनिःसृतः ॥२४॥
वसुर्वसुमनाःसत्यः समात्मासंमितः समः ॥ अमोघः पुंडरीकाक्षोवृषकर्मावृषाकृतिः ॥२५॥

च्यते तस्माद्वृषाकपिंप्राह कश्यपो मांप्रजापतिरितिव्यासवचनं स्मृतःसनवर्षतिकामान् आकंपयतिचक्लेशान् वृषाकपिरिति तुविष्णुर्यज्ञः पृश्निगर्भः सर्वदेवउरु
क्रमः वृषाकपिर्जयंतश्चेत्येकादशस्यपद्येश्रीधरस्वामिनः तत्रणिजंतादच्चइप्रत्यये बाहुलकान्नुम्लोपः वृषोऽरिष्टनामाक्षरस्तमाकंपयतीतितु भक्ताः इयानि
तिमातुंपरिच्छेत्तुं नशक्य आत्मास्वरूपमस्यअमेयात्मा सर्वेभ्योयोगेभ्यःसंबंधेभ्योविनिःसृतःसर्वयोगविनिःसृतः असंगोह्ययंपुरुषइतिश्रुतेः ॥२४॥वसुरिति
वसंतिसर्वभूतान्यस्मिन्वसतिवासर्वभूतेषुवसुः वसूनामस्मिपावकइत्युक्तोवावसुः वसुशब्देनधनवाचिनाप्राशस्त्यंलक्ष्यते प्रशस्तंरागादिभिःक्लेशैरकलुषितं ॥२२॥
मनोस्यवसुमनाः वसौभीष्मेमनोस्येतितु भक्ताः शरतल्पगतोभीष्मः शाम्यन्निवहुताशनः माध्याति पुरुषव्याघ्र ततोमेतद्गतंमनइतिराजधर्मोक्तेः अवितथरूपत्वा

त्सत्यः सत्यंज्ञानमनंतमितिश्रुतेः मूर्त्तामूर्त्तात्मकत्वाद्वा सच्चत्यच्चाभवदितिश्रुतेः अस्मिन्पक्षे छांदसत्वाद्रूपसिद्धिः पूर्वत्रतुतत्रसाधुरितियत्प्रत्ययेसत्यश
ब्दसिद्धिरितिबोध्यं समएकश्चासावात्माचसमात्मा समआत्मेतिविद्यादितिश्रुतेः संमितः असंमितइतिवाच्छेदः सम्यक् शास्त्रेणमितः प्रमितइत्याद्यपक्षेअर्थः
द्वितीयेतुअपरिच्छिन्नइत्यर्थः सर्वेषुकालेषुसर्वविकाररहितत्वात्समः मयालक्ष्म्यासहेतिवा अमोघः अवितथसंकल्पः सत्यसंकल्पइतिश्रुतेः हृदयाख्यं पुंड
रीकंअक्ष्णुतंव्याप्नोतिपुंडरीकाक्षः अक्षूव्याप्तौ वृषोधर्मस्तद्रूपंकर्मास्यवृषकर्मा वृषायधर्मायआकृतिरस्यवृषाकृतिः धर्मसंस्थापनार्थायसंभवामियुगेयु
गेइतिवचनात् ॥ २५ ॥ रुद्रइतिसंहारकालेप्रजारोदयतिरुद्रः अंतर्भावितण्यर्थात् रुदेरक् सोरोदीद्यदरोदीत्तद्रुद्रस्यरुद्रत्वमितिश्रुत्यनुसारेतुरोदितिरुद्रइति
बोध्यं शिवविष्ण्वोरभेदख्यापनायेदृशानिनामानिमध्येमध्येपठ्यंते उक्तंचहरिवंशेकैलासयात्रायांश्रीसदाशिवेनश्रीकृष्णंप्रति नामानितवगोविंदयानिलोके

रुद्रोबहुशिराबभ्रुर्विश्वयोनिःशुचिश्रवाः ॥ अमृतःशाश्वतस्थाणुर्वरारोहोमहातपाः ॥ २६ ॥

महांतिच तान्येवममनामानिनात्रकार्याविचारणेति रोदनंरुत्संपदादिः रुदंद्रावयतीतिरुद्रः रुदंद्रावयतेयस्मात्तस्माद्रुद्रोजनार्दनइतिब्रह्मांडोक्तेः द्रुधातोर्डप्रत्य
येरुद्रइति दकारद्वयवद्रूपसिद्धिः बहूनि शिरांस्यस्यबहुशिराः सहस्रशीर्षापुरुषइतिश्रुतेः बिभर्त्तिलोकान् बभ्रुः विश्वस्ययोनिरुपादानकारणंविश्वयो
निः शुचीनिश्रवांसिनामान्यस्यशुचिश्रवाः शुचीनिशृणोतिवा शुचीनिश्रवणीयानिशृणोमीहधनंजय नचपापानिगृह्णामिततोहंवैशुचिश्रवाइतिमोक्षधर्मे
षुनास्तिमृतंमरणमस्यामृतः अजरोऽमरइतिश्रुतेः शाश्वतश्चासौस्थाणुश्चशाश्वतस्थाणुः सर्वकालसंबंधीत्यर्थः शाश्वतस्थाणुरित्यत्रचविसर्गरहितएवपा
ठोभाष्यकृदुक्तकर्मधारयबलात्प्रतीयतेतेनचतुर्थ्यंतेनकरणे शाश्वतस्थाणवइतिभवतिनतुशाश्वतायस्थाणवइतिबोध्यं वरआरोहआरोहणमस्मिन्वरारो
हः ब्रह्मप्राप्तानांपुनरावृत्त्यभावात् नसपुनरावर्त्ततइतिश्रुतेः महत्सर्वसृज्यविषयंतपोज्ञानमस्यमहातपाः ॥ २५ ॥

सर्वगइति सर्वंगच्छतीतिसर्वगः सर्वंवेत्तीतिसर्ववित् भातिसर्वत्रभानुः सर्वविच्चासौभानुश्चसर्वविद्भानुः सर्वज्ञःसन्सर्वत्रसद्रूपेणभासतइतिनामार्थःअत्र
सर्वविद्भानवइतिभवतिनतुसर्वविदेभानवइति लाघवात् विषुसर्वतःअंचतिपलायतेविषूचीताहशीसेनाजरासंधादीनामनेनविष्वक्सेनः पुंवद्भावेनङीपू निवृ-
त्तौतन्निमित्तककार्यनिरत्तेःसाधुता जनान् दस्यून् अर्दयतिहिनस्तीतिजनार्दनः दस्युनाशाज्जनार्दन इत्युद्योगपर्वणि वेदयतितत्त्वंज्ञापयतिवेदः तेषामेवानुकं
पार्थमहमज्ञानजंतमः नाशयाम्यात्मभावस्थोज्ञानदीपेनभास्वतेतिभगवदुक्तेः वेदंसमयमर्थतः पाठतश्चवेत्तिवेदवित् किंविधत्तेकिमाचष्टेकिमनद्यविकल्पये-
त् इत्यस्यहृदयंलोकेनान्योमद्वेदकश्चनइत्येकादशे सर्वैःअंगैःप्रतीकैःसाधनैःपुराणोक्तैर्वापूर्णः अव्यंगः वेदाःअंगानिपार्षदप्राया अस्यवेदांगः कृष्णां-

सर्वगःसर्वविद्भानुर्विष्वक्सेनोजनार्दनः ॥ वेदोवेदविदव्यंगोवेदांगोवेदवित्कविः ॥ २७ ॥ ॥
लोकाध्यक्षःसुराध्यक्षोधर्माध्यक्षःकृताकृतः ॥ चतुरात्माचतुर्व्यूहश्चतुर्दंष्ट्रश्चतुर्भुजः ॥२८॥

चतत्रच्छंदोभिःस्तूयमानंसुविस्मिताइतिदशमोक्तेः वेदान्विंदतिलभतेसांदीपनेरितिपुनःवेदवित् कविःक्रांतदर्शी ॥ २७ ॥ लोकेति लोकान् अध्यक्षय-
तिप्रत्यक्षीकरोतिलोकाध्यक्षः सुराणामिंद्रादीनांसात्त्विकानामध्यक्षःप्रत्यक्षःसुराध्यक्षः तत्रापिकथमतआह धर्मेणभगवद्धर्मेणाध्यक्षोधर्माध्यक्षः
कृतःकार्यरूपेणाकृतःकारणरूपेणकृताकृतः सर्गादिषुपृथक् पृथक् चत्वारआत्मानःस्वरूपाणिविभूतयोस्यचतुरात्मा ब्रह्मादक्षादयःकालस्तथैवाखिलजं
तवः विभूतयोहरेस्तातजगतःसृष्टिहेतवः विष्णुर्मन्वादयःकालःसर्वभूतानिचद्विज स्थितेर्निमित्तभूतस्यविष्णोरेताविभूतयः रुद्रःकालोंतकाद्याश्चसम
स्ताश्चैवजंतवःचतुर्धाप्रलयायैताजनार्दनविभूतयइति विष्णुपुराणे व्यूह्यात्मानंचतुर्द्धैषवासुदेवादिनामभिःसृष्ट्यादीन्प्रकरोत्येषविश्रुतात्माजनार्दनइतिव्या

सवचनाच्चतुर्व्यूहः वासुदेवप्रद्युम्नानिरुद्धसंकर्षणावासुदेवादयः चतस्रोदंष्ट्राअस्यचतुर्दंष्ट्रोनृसिंहविग्रहः चतुर्भुजःस्पष्टः ॥ २८ ॥ भ्राजिष्णुरितिप्रका-
शैकरसत्वात् भ्राजिष्णुः श्यामत्वादिनात्यंतंभ्राजनशीलोभ्राजिष्णुः अतसीपुष्पसंकाशःपीतवासाजनार्दनः व्यभ्राजतसभामध्येहेम्नीवोपहितोमणिरित्यु
द्योगपर्वोक्तेरितीतुभक्ताः भुज्यतेभोजनंभोग्यरूपइत्यर्थः भुंक्तेभोक्ता सहिष्णुःसहनशीलः नसहतेभक्तानांपीडामसहिष्णुरितिभक्ताः एकतोधावते
चक्रमेकतोहरिवाहनं एकतोविष्णुदूताश्चवैष्णवे चार्दितेमयाइतियमवचनात् हिरण्यगर्भरूपेणजगदादौजायतेजगदादिजः अनघोनिष्पापःविजय
तेज्ञानवैराग्यैश्वर्यादिभिर्विजयः जेतासर्वोत्कृष्टः विश्वश्चासौयोनिश्च पुनर्विश्वयोनिः पुनःपुनर्वसतितत्तदवतारेषुपुनर्वसुः ॥ २९ ॥ उपेंद्रइति इंद्रमुपगतो

भ्राजिष्णुर्भोजनंभोक्तासहिष्णुर्जगदादिजः ॥ अनघोविजयोजेताविश्वयोनिःपुनर्वसुः ॥ २९ ॥
उपेंद्रोवामनःप्रांशुरमोघःशुचिरूर्जितः ॥ अतींद्रःसंग्रहःसर्गोधृतात्मानियमोयमः ॥ ३० ॥

नुजत्वेनउपेंद्रः ममोपरियथेंद्रस्त्वंस्थापितोगोभिरीश्वरः उपेंद्रइतिकृष्णात्वांगास्यंतिभुविदेवताइतिहरिवंशे बलिंवामनरूपेणयाचितवान् वामनः सएवज
गत्त्रयंक्रममाणःप्रांशुरभूदितिप्रांशुः तोयेतुपतितेहस्तेवामनोभूदवामनः सर्वदेवमयंरूपंदर्शयामासवैप्रभुः भूःपादौद्यौःशिरश्चास्यचंद्रादित्यौचचक्षु
षी इत्यादिनाविश्वरूपंदर्शयित्वा तस्यविक्रमतोभूमिंचंद्रादित्यौस्तनांतरे नभश्चक्रममाणस्यनाभ्यांतौसमवस्थितौ दिवमाक्रममाणस्यजानुमूलेव्यवस्थि
तावित्यादिनाप्रांशुत्वंहरिवंशेप्रदर्शितं नमोघःकदाचित्पुनरमोघः भक्तकल्पवृक्षत्वात् नतस्यकश्चिद्दयितःसुहृत्समोनचाप्रियोद्वेष्यउपेक्ष्यएववा तथापि
भक्तान्भजतेयथातथासुरद्रुमोयद्वदुपाश्रितोर्थदइतिदशमे अंतःपविनत्वाच्छुचिः युधिष्ठिरादीनांसचिवइतिवा पार्थकेशुचिःमास्यमात्यैनात्युपधेइत्यम

वि॰स॰ ॥१३॥

रोके: उपधामुत्कोच्चमतिक्रांते अत्युपधे यमन्यसेमातुलेयंप्रियंमित्रंसुहृत्तमं अकरोः सचिवंदूतंसौहृदादथसारथिमिति प्रथमे गोवर्द्धनोद्धरणादिषुब- दीकं॰

लवत्त्वादूर्जितः ऊर्जबलप्राणनयोः पारिजातहरणादाविंद्रमतिक्रांतोतीद्रः संगृह्णाति भक्तान्संग्रहः सृज्यत इतिसर्गः कार्यरूपः एकरूपेणजन्मादिरहिततया

धृतआत्मायेन धृतात्मा स्वेस्वे अधिकारे प्रजांनियमयतिनियमः अंतर्यच्छतिसर्वांतर्यामित्याद्यमः ॥ ३० ॥ वेद्यइति अज्ञातत्वेनवेदनार्हत्वाद्वेद्यः विद्याःस

र्वाअधीतेवैद्यः सदायोगी सर्वक्रियाकर्तृत्वेपिवस्तुतोऽकर्तृत्वात् वीरान्दैत्यान्हंतीतिवीरहा मायाः भगवद्विद्यायाः धवईशोमाधवः माविद्याचहरेप्रोक्ता-

तस्याईशोयतोभवान् तस्मान्माधवनामासिधवःस्वामीतिशब्दितइतिहरिवंशे यथामधुपरांप्रीतिमुत्पादयतितथा अयमपीति भाष्योक्तेर्मधुइत्यविसर्गो

वेद्योवैद्यः सदायोगीवीरहामाधवोमधुः ॥ अतींद्रियोमहामायोमहोत्साहोमहाबलः ॥ ३१ ॥
महाबुद्धिर्महावीर्योमहाशक्तिर्महाद्युतिः ॥ अनिर्देश्यवपुःश्रीमानमेयात्मामहाद्रिधृक् ॥ ३२ ॥

तःपाठोभाति सविसर्गपाठेतुवसंतइवप्रीत्युत्पादकः इंद्रियागोचरत्वादतींद्रियः मायाविनामपि मोहकारिणीमहतीमायास्यमहामायः ममममायादुर-

त्ययेतिभगवदुक्तेः महतीमायाकृपास्येतिभक्ताः मायादंभेकृपायांचेतिविश्वः अहोबकीत्यादिनाऽपराधिष्वपिकृपावगमात् महानुत्साहोऽस्यमहोत्साहः

महत्बलंपूतनादिवधेबालरूपस्याप्यस्यमहाबलः ॥ ३१ ॥ महाबुद्धिरिति महतीबुद्धिरस्यमहाबुद्धिः महत् अविद्यालक्षणंवीर्यमस्यमहावीर्यः महत्यःशक्त

योस्यतत्कार्यानुगुणाःमहाशक्तिः महतीद्युतिः कांतिरस्यमहाद्युतिः इदंतदित्यनिर्देश्यंवपुःस्वरूपमस्य अनिर्देश्यवपुः सर्वबाधावधित्वेनैवतत्सिद्धेः ऐश्वर्य ॥१३॥

लक्षणाश्रीर्नित्यमस्यास्तीतिश्रीमान् पुनः अमेयःनिदविषयःचिद्रूपत्वात्ताद्दश आत्मासर्वप्रत्यद्रूपत्वात् अप्रमेयात्मा महांतमद्रिंगोवर्द्धनंमंदरंवागोरक्षणे

रामइति रमंतेयोगिनोऽस्मिन्रामः रमंतेयोगिनोऽनंतेसत्यानंदेचिदात्मनि इतिरामपदेनासौपरंब्रह्माभिधीयतइतिपुराणे विरमतिजगदस्मिन्विरामः विगत-
रजोस्माद्विरजः ब्रह्मविशेष्यं मार्गपंथानमाचष्टेपुनर्मार्गः भक्तैःस्वस्वहृदयेनेतुंशक्योनेयः नयतिभक्तोपहृतमल्पमपिनयः पत्रंपुष्पंफलंतोयमितिभगवद्वचनात्
ननयतिबह्वप्यभक्तोपहृतंअनयः भूर्य्यप्यभक्तोपहृतंनमेतोषायकल्पतइतिवचनात् इतिचतुर्थंशतंनाम्नां ॥ ४०० ॥ वीरः फलदानसत्यदयासुशक्ति-
मतांमध्येश्रेष्ठः धर्ममाचष्टेकरोतिवाधर्मः धर्मवित्सुउत्तमःधर्मविदुत्तमः ॥ ५६ ॥ वैकुंठइति विगताकुंठाप्रतिघातोयेभ्यस्तेषांभक्तानामयंवै-
कुंठः पूरणात्सदनाच्चैवततोसौपुरुषोमतइत्युद्योगपर्वणि प्रकृष्टः अणःशब्दोवेदरूपोऽस्यप्राणः प्राणंवेदंददातिब्रह्मणेपुनःप्राणदः योब्रह्माणंविदधाति

रामोविरामोविरजोमार्गोनेयोनयोनयः ॥ वीरःशक्तिमतांश्रेष्ठोधर्मोधर्मविदुत्तमः ॥ ५६ ॥
वैकुंठःपुरुषःप्राणःप्राणदःप्रणवःपृथुः ॥ हिरण्यगर्भःशत्रुघ्नोव्याप्तोवायुरधोक्षजः ॥ ५७ ॥

पूर्वयोवैवेदांश्चप्रहिणोतितस्माइतिश्रुतेः प्रकर्षेणनूयतेस्तूयतेप्रणवः वाच्यवाचकयोरभेदात्प्रणवएववा प्रणंमंतीहयंदेवास्तस्मात्प्रणवउच्यते इतिसन-
त्कुमारवचनात्तुसारेतुपृषोदरादिः पृथुर्व्यापकः पृथुराजरूपोवा हिरण्यशब्देनस्वर्णवाचिनाप्रशस्योलक्ष्यतेसचासौगर्भोर्भकःपुनर्हिरण्यगर्भः गर्भोभ्रूणेर्भकेकु-
क्षावितिविश्वः शत्रून्हंतिशत्रुघ्नः व्याप्नोतिव्याप्तः कर्त्तरिक्तः वातिसर्वत्रवायुः अधःप्रकाशनासमर्थमक्षजमिंद्रियजज्ञानमस्मिन्अधोक्षजः ॥ ५७ ॥ ऋतुरिति ऋ-
तुर्वसंतः ऋतूनांकुसुमाकरइत्युक्तेः शोभनंदर्शनमस्यसुदर्शनः कालयतिकालः कालःकलयतामहमितिभगवद्वचनं परमेसर्वोत्कृष्टेस्थानेतिष्ठतिपरमेष्ठी
नत्कुरुषेत्कृतीत्यलुक् अंबांबेतिषत्वं परिगृह्यतेस्वीक्रियतेमुमुक्षुभिरन्यदेवतात्यागेनपरिग्रहः उग्रःउत्कृष्टंचयथातथागिरतिसर्वंउग्रः सदाशिवरूपः सदाशिव-

वि॰ स॰
॥१९॥

नामावाशिवविष्णवभेदपरवचनचयात् नामानितवगोविंदेत्युक्तवन्चनाञ्च सम्यग्वसतितत्कर्मसु तत्तत्कालरूपेण संवत्सरः देशः कालस्तथाद्रव्यमित्याद्युक्ता- टीका
क्रतुर्धर्मस्त्रयन्मयइत्युक्तेः दक्षः अनलसः सत्कर्मक्त विश्रामयतिजगद्विश्रामः विश्वस्मिन्दक्षिणः विश्वदक्षिणः दक्षिणः सरलोदारपरच्छंदानुवर्तिष्विति
विश्वः ॥५८॥ विस्तारइति विस्तार्यतेजगदस्मिन्विस्तारः सर्वत्रस्थितिशीलः स्थावर आकाशादिपदार्थस्तत्रापिस्थाणुः स्थिरः सद्रूपेण स्थावरस्थाणुर-
विसर्गमध्यः अतएवस्थावरस्थाणवेइतिचतुर्थ्यंतं अस्तिभातीत्याद्यभियुक्तोक्तेः प्रमाणंप्रमातासत्यवादीवा प्रमाणंनित्यमर्यादासत्यवादिप्रमातृष्विति वि
श्वः बीजमव्ययमित्येकंनाम बीजायाव्ययायेतिचतुर्थ्यंतं अर्थ्यतइत्यर्थः नास्तिअर्थःपरमार्थोस्मादनर्थः प्रपंचस्यावस्तुत्वेनास्यैवपरमार्थत्वात् महान्को-

ऋतुः सुदर्शनः कालः परमेष्ठीपरिग्रहः ॥ उग्रः संवत्सरोदक्षोविश्रामोविश्वदक्षिणः ॥५८॥
विस्तारः स्थावरस्थाणुः प्रमाणंबीजमव्ययम् ॥ अर्थोनर्थोमहाकोशोमहाभोगोमहाधनः ॥५९॥
अनिर्विण्णः स्थविष्ठोभूर्धर्मयूपोमहामखः ॥ नक्षत्रनेमिर्नक्षत्रीक्षमः क्षामः समीहनः ॥ ६०॥

शोस्यमहाकोशः महान्कोशआनंदमयइतिवा महांतःकोशाअस्मिन्वा ब्रह्मणःसर्वाधिष्ठानत्वाभ्युपगमात् महान्भोगःसुखंमहाभोगः भोगः स्रक्चंदनस्त्र्या-
दिभृतावित्युक्तेः महांतोऽधनाअस्यमहाधनः निष्किंचनजनप्रियइति तत्रतत्रोक्तेः ॥५९॥ अनिर्विण्णइति नन्निर्विद्यते भक्तकार्येषु अनिर्विण्णः अति
शयेनस्थूलः स्थविष्ठः भूः सत्तारूपः नभवतिअभूरितिवा धर्मस्ययूपइवधर्मयूपः यूपेपशुर्बध्यतेयथातथाभवतिधर्मइत्यर्थः भगवदधीनोधर्मइतियावत्- ॥१९॥
श्रुतिस्मृतीममैवाज्ञेइत्युक्तेः भगवतः सर्वांतर्यामित्वाच्चमहान्सर्वमखापेक्षया अधिकफलदोमखो ऽस्यमहामखः नक्षत्राणिनेमयोस्यनक्षत्रनेमिः नक्षत्रने-

मि: शीतांशाविति विश्व: सइवाल्हादक: प्रशस्तंनक्षत्रंजन्मकालेस्यास्तीतीनक्षत्री धर्मप्रधानोनिपुण: सुशील: प्रियव्रत: शास्त्ररत: सुखाढ्य: स्याद्रोहिणीषु
प्रवर: कुलस्यपुमान्विवेकीरतलालसश्चेति ज्योतिषे क्षमतेस्वल्पेनार्चनेनापराधान् क्षम: अपराधसहस्राणि अपराधशतानिच येमेनैकेनदेवेश: क्षमते प्रणयार्चि-
तइतिस्कांदे क्षाम: कृशोभक्तदु:खोपस्थितोभक्तेनस्मृत: अधमर्णत्वात् ऋणमेतत्प्रवृद्धंमेहृदयान्नापसर्पति यद्गोविंदेतिचुक्रोशकृष्णां मांदूरवासिन मित्युद्यो
गपर्वणि सम्यगीहनंचेष्टास्यसमीहन: ॥ ६० ॥ यज्ञइति यज्ञोयज्ञरूप: यज्ञोवैविष्णुरितिश्रुते: क्रतुर्धर्मश्चयन्मयइतिभागवताच्च इज्यते पूज्यतेइज्य:
यज्ञइज्यइत्येकं नामेति भक्ता: यज्ञोराजसूयेइज्यतइतितदर्थ: महतीइज्याअस्यमहेज्य: करोतिनानाक्रिया: क्रतु: सतस्त्रायतेसत्रं सत्रयागरूपोवा सतांस

यज्ञइज्योमहेज्यश्चक्रतु:सत्रंसतांगति: ॥ सर्वदर्शीविमुक्तात्मासर्वज्ञोज्ञानमुत्तमं ॥ ६१ ॥
सुव्रत: सुमुख: सूक्ष्म: सुघोष: सुखद: सुहृत् ॥ मनोहरोजितक्रोधोवीरबाहुर्विदारण: ॥ ६२ ॥

ज्जनानांगति: प्राप्य: सतांगति: सर्वंपश्यतितच्छील: सर्वदर्शी विशेषेणमुक्तोदोषै:आत्माविमुक्तात्मा सर्वंजानातिविशेषेणसर्वज्ञ: ज्ञानमुत्तम मित्येकंनामे
तिभाष्ये वृत्तिभिन्नज्ञानरूपइतितदर्थ: ॥ ६१ ॥ सुव्रतइति शोभनंव्रतमस्यसुव्रत: सकृदेवप्रपन्नाय तवास्मीतिचयाचते अभयंसर्वभूतेभ्योददाम्येतद्व्रतं-
ममेतिश्रीरामायणे शोभनमुखमाननप्रारंभउपायोवास्यसुमुख: सूक्ष्म: दुर्विज्ञेय: शोभनोघोषोऽब्जानेनसुघोष: सुखंददातिभक्तेभ्य: सुखद: सुहृद
त्प्रत्युपकारमनपेक्ष्योपकर्त्ता मोहनीनामपिस्त्रीणांमनोहरतिमनोहर: जित: क्रोधोऽनेनजितक्रोध: वीरास्तत्तत्कर्मसमर्थाबाहवोस्यवीरबाहु: विदारय
तिरिपुवक्षोनृसिंहावतारेविदारण: ॥ ६२ ॥

स्वापनइति स्वमापयतिप्रापयतिभक्तान्स्वापनः सुष्ठुअवशः अपराधीनः स्वेषांवशइतिवा व्याप्नोतिव्यापी नैकेषांअनेकेषां आत्मानैकात्मा सकलजीवबिंब
रूपत्वात् नैकानिकर्माणिकरोतिनैककर्मकृत् वत्सान्रातिददातिगोगोपीभ्यःवत्सरः वत्साहरणलीलायांतथादर्शनात् वत्सः स्नेहोभक्तेष्वस्त्यस्यवत्सलः
वत्साःसंतिचारणीयाअस्यवत्सी रत्नानिउत्कृष्टानिवसूनिगर्भेअस्यरत्नगर्भः धनस्येश्वरोधनेश्वरः अन्नादोवसुदानइतिश्रुतेः ॥ ६३ ॥ धर्मेति धर्मंगोपाय
तिधर्मगुप् धर्मगुपेइतिचतुर्थ्यंतं धर्मंकरोतिधर्मकृत् प्रशस्तोधर्मोऽस्त्यस्यधर्मी सत् स्थूलंअसत्सूक्ष्मं क्षरंविनाशि अक्षरंअविनाशि नविज्ञाताज्ञातृरूपःकिं
तुज्ञानरूपोऽविज्ञाता अवीनामविरूपमापन्नानांगोपानांज्ञातेतिवा तस्यतत्कर्मविज्ञायेतिदशमोक्तेः सहस्रमंशवःकिरणाअस्यसूर्यरूपस्य सहस्रांशुःवि

स्वापनःस्ववशोव्यापीनैकात्मानैककर्मकृत्॥ वत्सरोवत्सलोवत्सीरत्नगर्भोधनेश्वरः ॥६३॥
धर्मगुब्धर्मकृद्धर्मीसदसत्क्षरमक्षरं ॥ अविज्ञातासहस्रांशुर्विधाताकृतलक्षणः ॥ ६४ ॥
गभस्तिनेमिःसत्त्वस्थःसिंहोभूतमहेश्वरः ॥ आदिदेवोमहादेवोदेवेशोदेवभृद्गुरुः ॥ ६५ ॥

शेषेणधत्तेधारयतिपोषयतिवाजगद्विधाता कृतानिपर्याप्तानिलक्षणान्यस्यकृतलक्षणः युगपर्याप्तयोःकृतं गुणैःप्रतीतेतुकृतलक्षणाहतलक्षणाविति
चामरः ॥ ६४ ॥ गभस्तीति गभस्तयोरश्मयोनेमयइवास्यगभस्तिनेमिः ध्यायेत्सदासवितृमंडलमध्यवर्त्तीत्युक्तेः सत्त्वेतिष्ठतिसत्त्वस्थः उद्यमस्थासदाल-
क्ष्मीरितिवत्सत्त्वगुणेनप्राप्यइत्यर्थः नृशब्दलोपेनसत्यभामाभामेतिवन्नृसिंहः सिंहशब्देनोच्यतइतिभाष्ये सिंहइवविक्रमीवा भूतानांमहस्योत्सवस्येश्वरो ॥२०॥
भूतमहेश्वरः आदिःकारणभूतोदेवः सकलादिर्बुद्ध्याद्यर्थाश्रयआदिदेवः अतएवमहान्देवोमहादेवः देवानामीशोदेवेशः देवान्बिभर्तिदेवभृत् इंद्रःगृणा-